

Modeli opisa i klasifikacije naučnih disciplina kod Osmanlija u 15. stoljeću i borba za obrazovni koncept

Adnan Kadrić

Univerzitet u Sarajevu – Orijentalni institut

adnan.kadric@ois.unsa.ba orcid.org/0000-0002-8060-4116

Sažetak

Rad proučava modela opise i klasifikaciju nauka i određenih naučnih disciplina kod Osmanlija u 15. stoljeću. Jedan od značajnijih ranih učenjaka koji se bavio značajem nauka u muslimanskom svijetu krajem 14. i početkom 15. stoljeća bio je Mollā Fenārī. No, za proučavanje samih modela opisa nauka i klasifikacije znatno veći doprinos dao je njegov sin Mehmed Šah Fenari-zade, koji je slijedio klasični model opisa i klasifikacije nauka iz ranije muslimanske tradicije u navedenoj oblasti. Studija se bavi i značajem djela Abdurrahmana al-Bistāmija i djela Mollā Luṭfija za klasifikaciju nauka u 15. stoljeću kod Osmanlija. Svaki od navedenih autora imao je različito teorijsko gledište i metodološki odnos prema navedenoj tematici. Analizira se djelomično žanr *unmūdağ* literature kao poseban model opisa naučnih disciplina ali i neki fenomeni uvođenja nove metodologije i načina razumijevanja pojma *‘ilm* u osmanskoj literarnoj tradiciji tog doba. Tendencija relativizacije određenih naučnih oblasti u određenoj vrsti literature samo je djelimično mogla utjecati na razvoj jednih, a zapostavljanje drugih naučnih disciplina i grana. Borba za dominaciju jednog obrazovnog koncepta ovisila je o temeljnim principima na kojim su nastale te institucije ali i na literaturi korištenoj i kanoniziranoj u vrijeme sastavljanja nastavnih planova u vrijeme njihovog osnivanja.

Ključne riječi: klasifikacija nauka, 15. stoljeće, intelektualna historija, Osmansko carstvo, islamska kultura i civilizacija

1. Uvod: inovacije u opisu, eklekticism, epigonstvo i selektivna klasifikacija u 15. stoljeću

Osmanska klasifikacija nauka nastavak je tradicije klasifikacije nauka koja se stoljećima razvijala u muslimanskom svijetu, počev od klasičnog perioda razvoja nauka, još od vremena Haruna alRašida sve do pojave Osmanlija. Od djela uzora za sastavljanje osmanskih enciklopedijskih klasifikacija nauka u 15. stoljeću treba prvo spomenuti tradicionalna djela o klasifikaciji nauka napisana na arapskom ili perzijskom jeziku u prethodnim stoljećima. Najpoznatije klasifikacije nauka u klasičnom periodu nalaze se u djelima al-Fārābija (*Ihšā' al-'ulūm*), al-Ḥwārazmija (*Mafātīḥ a.-'ulūm*), Muḥammada bin Yūsufa al-Āmirīja (*al-'Ilām bi-manāqib al-Islām*), al-Kindīja (*Rasā'il*), Ibn Sīnāa (*Risāla fī aqsām al-'ulūm al-'aqliyya*), filozofa Iḥwān al-ṣafā (*Rasā'il ihwān al-ṣafā*), Ibn Ḥazma (*Marātib al-'ulūm*), Ibn Ḥaldūna (*al-Muqaddima*), al-Ġazālīja (*Iḥyā 'ulūm al-dīn*), al-Ḥaysama (*al-Manāzir*), al-Sakkākīja (*Miftāḥ al-'ulūm*), Faḥruddīna al-Rāzīja i ostalih. Analizom podataka o sačuvanim rukopisima iz osmanskog perioda o spomenutoj temi, zapaža se da neka od navedenih djela ili osmanskim autorima nisu bila dostupna u 15. stoljeću ili su prepisivana u znatno kasnijem periodu, dok su neka djela bila dostupna ali su bila u sjeni „uzoritih” djela autora koji su bili podržavani u tadašnjim učenim kružocima. To se jasno uočava u uvodnim poglavljima i sadržaju djela u kojima se nalaze klasifikacije nauka kod osmanskih autora u 15. i 16. stoljeću. Od enciklopedijskih djela iz tzv. osmanske enciklopedijske tradicije 15. stoljeća detaljnije ćemo analizirati tri odabrana djela: *Unmūdağ al-'ulūm* Fenāri-zadea Mehmeda Šaha, *al-Fawā'iḥ al-miskiyya fī al-fawā'iḥ al-makkiyya* 'Abdurrahmāna al-Biṣṭāmīja i *al-Risāla fī al-'ulūm al-šar'iyya wa al-'arabiyya* Mollā Luṭfiya.

Kao što je Osmansko carstvo naslijedilo bogatu tradiciju općih klasifikacija nauka u islamskom svijetu, razvijanu prije svega na arapskom i perzijskom govornom području, isto tako je naslijedilo i bogatu pisanu tradiciju koja se temelji na selektivnoj klasifikaciji nauka unutar određene oblasti proučavanja. Koliko je al-Ġazālījevo tumačenje pojma nauke i znanja već u klasičnom periodu predodredilo kasnije tokove razvoja nauke u muslimanskom svijetu pitanje je koje zahtijeva posebnu analizu. Mnoštvo je pojava i razloga koji kroz povijest determiniraju razvoj znanosti u islamskom svijetu. S druge strane, treba napomenuti da je al-Ġazālījev pristup tumačenju pojma znanja univerzalan, ali da je pri klasifikaciji odredio vlastite prioritete, te se i sam u svom najpopularnijem djelu *Iḥyā 'ulūm al-dīn* [*Oživiljavanje vjerskih nauka*] odlučio za selektivni tematski pristup u opisu i klasifikaciji.¹ U njemu se primarno bavi vjerskim

1 U osmanskim rukopisnim kolekcijama ima prijepisa navedenog djela i s početka 15. stoljeća. Vidi: Milli Ktp. – FB 15 [prijepis 802/1400. godine].

naukama dajući veliki doprinos njihovom razumijevanju. Druga njegova djela koja su se bavila sličnom tematikom nisu bila tako popularna kao djelo *Ihyā' ulūm al-dīn*. I brojna druga djela sličnog metodološkog pristupa također su davala značajan doprinos razvoju i klasifikaciji naučnih disciplina unutar oblasti ili polja istraživanja koje su proučavala. Takvo djelo je, naprimjer, i al-Sakkākijev *Miftāḥ al-'ulūm*, koji je ostavio veliki trag na djela koja se bave filološkim naučnim disciplinama. Navedena djela posebno su bila inspirativna za pisanje komentara i glosa na određene cjeline iz takvih djela, a neki komentari i sažeci (*talḥīṣi*) korišteni su u obrazovnom sistemu u osmanskim medresama. S druge strane, kada se navedeno pitanje promatra u okviru općeg odnosa prema svim naukama u cjelini, onda se uočava nekoliko tendencija. Kružoci koji preferiraju određene selektivne klasifikacije katkada nekritički pokušavaju dati opće ocjene i stavove o ostalim naukama kojima se uopće ne bave. Osim toga, preferiranje određenog tipa naučnih oblasti, a stavljanje u drugi plan nekih drugih oblasti može utjecati na način razvijanja naučne misli u cjelini ukoliko se krugovi koji se bave određenim vrstama nauka svjesno guraju na društvenu marginu. Da bismo što slikovitije ilustrirali pristupe opisu nauka u ranoj osmanskoj enciklopedijskoj tradiciji 15. stoljeća, namjeravamo predstaviti tri enciklopedijska djela osmanskih autora iz 15. stoljeća.

2. Modeli opisa nauka u djelu *Unmūdağ al-'ulūm* Mehmeda Šaha Fenārī-zādea

U literaturi se Šemsuddīn Muhamed bin Hamza, poznat kao Mollā Fenārī, često navodi kao jedan od značajnih osmanskih učenjaka prve polovine 15. stoljeća, koji je svojim djelima utjecao na razvoj intelektualne klime kod Osmanlija. U djelu *Tahqīq ḥaqā'iq al-ašyā' wa daqā'iq al-'ulūm wa al-ārā'* (Verifikacija istinskih spoznaja o stvarima i detaljima o naukama i gledištima), poznatom kao *Risāla fī al-taṣawwuf, al-Muqaddima al-'ašara* (Traktat o tesavvufu, Uvod o deset nauka/znanja) prenio je osnovne ideje Ibn Arabija u pogledu razumijevanja pojma 'ilm (nauka/znanje). Njegovi stavovi donekle su utjecali na stavove njegovih učenika u tom pogledu: Šahbuddīna ibn 'Arab-šāha, Qaḍī-zādea Rūmīja, Quṭbuddīn-zādea Iznīqīja, Mehmeda Šaha, kao i drugih manje poznatih učenjaka. U literaturi se Mollā Fenārīju pripisivalo i djelo *Unmūdağ al-'ulūm* (Primjeri probranih nauka), koje je zapravo djelo njegovog sina Mehmeda Šaha Fenārī-zādea. Njegov sin Mehmed Šah u djelu *Šarḥ Manzūma al-algāz li al-fāriḥ* (Komentar Poeme o

zagonetkama sretnika) napisao je komentar i Fenārījeva kraćeg stihovanog djela *‘Iṣrūn qit’a fi al-‘iṣrīn ‘ilm* (Dvadeset stihovanih dijelova o dvadeset nauka).²

Mehmed Šah Fenārī-zāde u djelu *Unmūdağ al-‘ulūm* navodi da je prilikom pisanja knjige pročitao brojna djela, da je iz njih preuzeo ono što je najjednostavnije opisano te da je na kraju skupio osnovne podatke o stotinu nauka. Opisao je nauke kroz tri aspekta razrađena u opisu: izvorište, ishodište (*asl*), teškoće i načine oblikovanja (*al-aškāl*), i način rješavanja određenog pitanja (*al-ḥall*). Također je naveo da je iz djela Faḥruddīna al-Rāzīja na perzijskom jeziku *Ḥadā’iq al-anwār fi ḥaqā’iq al-asnār* (Bašče svjetlosti i bašče tajni) preuzeo i obradio šezdeset nauka. Podatke o ostalih četrdeset naučnih disciplina preuzeo je iz drugih djela.³ Dakle, Mehmed Šah Fenārī-zāde koristio je al-Rāzījevo djelo *Ġāmi’ al-‘ulūm*⁴ na perzijskom jeziku, ali je svoje djelo napisao na arapskom jeziku pod utjecajem literature na arapskom jeziku. To potvrđuje da je u ranom osmanskom periodu pored arapskog i perzijski bio jezik transfera znanja u najširem smislu te riječi.

Mehmed Šah Fenārī-zāde preuzeo je osnovnu ideju opisa i strukturu djela od al-Rāzīja. U osmanskim rukopisnim kolekcijama postoje dvije verzije djela: jedno s opisanih četrdeset nauka⁵ i drugo s opisanih šezdeset nauka.⁶ Općenito, kao i kod al-Rāzīja, u djelu Mehmeda Šaha Fenārī-zādea *Unmūzağ al-‘ulūm* nauke se prvo dijele na: tradicionalne (*al-‘ulūm al-naqliyya*), racionalne (*al-‘ulūm al-aqliyya*) i pomoćne (*ālāt*). U nauke „sredstva“, posredne nauke, ubrajaju se filološke nauke i logika. Filozofske nauke dijele se na teorijske (*naẓariyya*) i praktične (*‘amaliyya*).⁷ U teorijske nauke obično se ubrajaju fizika, metafizika i matematika. U matematičke nauke uglavnom se ubrajaju astronomija, muzika, geometrija i algebra.

Mehmed Šah Fenārī-zāde od Faḥruddīna al-Rāzīja često preuzima i način opisa nauka. Treba napomenuti da je klasifikacija prvih četrdeset naučnih disciplina i kod Mehmeda Šaha Fenārī-zādea prilično dosljedna, da bi se u klasifikaciji šezdeset naučnih disciplina već počele prenositi neke manje nedosljednosti slično kao i kod al-Rāzīja u proširenoj varijanti djela *Ġāmi’ al-‘ulūm*.

Fenārī-zāde ne daje preciznu klasifikaciju nauka na jednom mjestu, osim što ih u sadržaju u uvodnom dijelu obilježava i daje im redoslijed. S obzirom na redoslijed opisa nauka kod Fenārī-zādea, njegove opise možemo uvjetno podijeliti na nekoliko područja ili grana: a) opis vjerskih naučnih disciplina, b)

2 Tahsīn Deliçay, „Mehmed Şah Fenārī“, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 28 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı), 529-530.

3 Mehmed Şah Fenārī-zāde, *Unmūdağ al-‘ulūm*, Süleymaniye Kütüphanesi, Husrev Paşa – 482, 4v.

4 Faḥruddīn al-Rāzī, *Ġāmi’ al-‘ulūm*, Süleymaniye Ktp. – Ayasofya K. – 2205. Rukopis je prepisan 730/1330. godine.

5 Süleymaniye Ktp. – Ayasofya K. – 2205.

6 Nuruosmaniya Ktp. 3760.

7 *Unmūdağ al-‘ulūm*, Süleymaniye Kütüphanesi, Husrev Paşa – 482, 4v.

opis društvenih i filoloških nauka, c) metafizika i spekulativna teologija, koja se bavi nevidljivim svijetom, d) osnovne prirodne nauke i fizike i e) okultne nauke i nauke koje se bave magijskim svojstvima živih bića i stvari, f) primijenjene prirodno-matematičke discipline i muzikologija, g) zvjezdoznanstvo, proučavanje kosmosa, duhovno iscjeljenje i proricanje i h) praktična filozofija i politika.

Fenārī-zāde u prvom dijelu knjige opisuje sljedeće osnovne tradicionalne vjerske naučne discipline, na sličan način kao i al-Rāzī, uz neke nove discipline:

A)	<i>Fenārī-zāde, Mehmed Šah</i>	<i>al-Rāzī, Fahrūddīn</i>
1	<i>'ilm uşūl al-dīn</i> (nauka o osnovama vjerovanja, spekulativna teologija)	[1] <i>'ilm al-kalām</i> (spekulativna teologija)
2	<i>'ilm al-tafsīr</i> (egzegeza, tumačenje Kur'ana)	[2] <i>'ilm uşūl al-fiqh</i> (nauka o osnovama šerijatskog prava)
3	<i>'ilm al-ḥadīṭ</i> (nauka o Poslanikovoju tradiciji, predaji)	[3] <i>'ilm al-ḡadal</i> (dijalektika, nauka o raspravama i argumentaciji)
4	<i>'ilm al-ḥaqā'iq</i> (nauka o vjerskim metafizičkim istinama)	[4] <i>'ilm al-hilāfiyyāt</i> (nauka o razlikama u stavovima učenjaka)
5	<i>'ilm al-qirā'a</i> (nauka o učenju, čitanju Kur'ana)	[5] <i>'ilm al-madāhib</i> (nauka o pravcima u šerijatskom pravu)
6	<i>'ilm dalā'il al-i'ḡāz</i> (nauka o argumentima nedostižnosti Kur'ana)	[6] <i>'ilm al-farā'id</i> (nauka o nasljednom pravu)
7	nauka o spoznaji Boga (<i>'ilm al-mā'ārif</i>)	[7] <i>'ilm al-vaşāyā</i> (nauka o oporukama)
8	<i>'ilm al-manāzil</i> (nauka o stepenima unutarnje spoznaje)	[8] <i>'ilm al-tafsīr</i> (egzegeza, tumačenje Kur'ana)
9	<i>'ilm uşūl al-fiqh</i> (nauka o osnovama šerijatskog prava)	[9] <i>'ilm dalā'il al-i'ḡāz</i> (nauka o argumentima nedostižnosti Kur'ana)
10	<i>'ilm al-ḡadal</i> (dijalektika, nauka o raspravama i argumentaciji)	[10] <i>'ilm 'ilal al-qirā'āt</i> (nauka o problemima čitanja Kur'ana)
11	<i>'ilm al-fatwā</i> (nauka o donošenju pravnog mišljenja i savjeta)	[11] <i>'ilm al-aḥādīs</i> (nauka o Poslanikovoju tradiciji, predaji)

A)	<i>Fenārī-zāde, Mehmed Šah</i>	<i>al-Rāzī, Fahrūddīn</i>
12	<i>'ilm al-qaḍā'</i> (nauka o pravdi i donošenju presuda)	[12] <i>'ilm asmā' al-riḡāl</i> (nauka o autoritetima u lancu tradicije)
13	<i>'ilm al-farā'id</i> (nauka o nasljednom pravu)	
14	<i>'ilm ḥukm al-šarā'ī</i> (nauka o poznavanju načina donošenja šerijatskih regulativa)	
15	<i>'ilm al-ṭasawwuf</i> (nauka o tesavvufu)	
16	<i>'ilm asmā' al-riḡāl</i> (nauka o autoritetima u lancu tradicije)	
17	<i>'ilm al-siyar</i> (nauka o poslaničkoj biografiji)	
18	<i>'ilm qišaṣ al-anbiyā</i> (nauka o biografijama vjerovjesnika)	
19	<i>'ilm al-maḡāzī</i> (nauka o bitkama i vojnim taktikama u historiji islama)	

Fenārī-zāde potom prelazi na opis tradicionalnih *društvenih i filoloških naučnih disciplina* nastalih, kako slijedi:

B)	<i>Fenārī-zāde, Mehmed Šah</i>	<i>al-Rāzī, Fahrūddīn</i>
20	<i>'ilm al-tawāriḥ</i> (historiografija)	[13] <i>'ilm al-tawāriḥ</i> (historiografija)
21	<i>'ilm matn al-luḡah</i> (nauka o kompoziciji tekstova za jezičke analize)	[14] <i>'ilm al-maḡāzī</i> (nauka o bitkama i vojnim taktikama)
22	<i>'ilm al-ṭasrīf</i> (morfologija)	[15] <i>'ilm al-naḥw</i> (morfosintaksa i sintaksa)
23	<i>'ilm al-ištiqāq</i> (derivacija i etimologija)	[16] morfologija (<i>'ilm al-ṭasrīf</i>)
24	<i>'ilm al-naḥw</i> (morfosintaksa i sintaksa)	[17] <i>'ilm al-ištiqāq</i> (derivacija i etimologija)
25	<i>'ilm al-mā'ānī</i> (semantika i semantostilistika)	[18] <i>'ilm al-amsāl</i> (frazologija, poslovični izrazi)

B)	<i>Fenārī-zāde, Mehmed Šah</i>	<i>al-Rāzī, Faḥruddīn</i>
26	'ilm al-bayān (nauka o elokvenciji, rječitosti, retorika)	[19] 'ilm al-'arūḍ (metrika, prozodija)
27	'ilm al-badī' (retorika)	[20] 'ilm al-qawāfī (nauka o rimi)
28	'ilm mulḥaqāt al-badī' (nauka o podgranama retorike i retoričkim figurama)	[21] 'ilm badāyī' al-šīr (nauka o stilskim figurama)
29	'ilm al-'arūḍ (metrika, prozodija)	[22] 'ilm muškilāt al-šīr (nauka o teškoćama u poeziji)
30	'ilm al-qawāfī (nauka o rimi)	[23] 'ilm al-mantiq (logika)
31	'ilm al-amṭāl (frazologija, poslovični izrazi)	
32	'ilm daḥ al-maṭā'in (nauka o načinu odgovaranja na verbalne napade)	
33	'ilm al-alḡāz wa al-mu'ammayāt (nauka o zagonetkama i enigmatskim iskazima)	
34	'ilm al-inšā (nauka o umijeću sastavljanja pisanih tekstova i stiliziranoj prozi)	
35	'ilm al-ḥaṭṭ (nauka o pisanju i kaligrafija)	
36	'ilm al-mantiq (logika)	
37	'ilm al-mawḍū'āt (nauka o tematskim principima istraživanja i autentičnosti predaje)	

Potom Fenārī-zāde daje opis naučnih disciplina iz područja *metafizike i spekulativne teologije*:

C)	<i>Fenārī-zāde, Mehmed Šah</i>	<i>al-Rāzī, Faḥruddīn</i>
38	'ilm ilāhiyyāt (teologija)	
39	'ilm al-malakiyyāt (nauka o melekima, angeologija)	
40	'ilm simā' al-kiyān (nauka o intuitivnoj spoznaji esencijalnog/bitka, metafizika bitka)	

Nastavlja se opis osnovnih naučnih disciplina iz oblasti *prirodnih nauka i fizike*, uz dopune određenim disciplinama i povremenim izmjenama rasporeda opisanih nauka u odnosu na osnovno djelo koje mu je služilo kao inspiracija za pisanje njegovog djela, kako slijedi:

D)	<i>Fenāri-zāde, Mehmed Šah⁸</i>	<i>al-Širāzi, Faḥruddīn</i>
41	‘ <i>ilm al-samā’ wa al-‘ālam</i> (osnovi kozmologije, opće fizike / fizičke geografije svijeta)	[24] ‘ <i>ilm al-ṭabī‘iyyāt</i> (prirodne nauke)
42	‘ <i>ilm al-mizāḡiyyāt</i> (nauka o temperamentima i elementima/tekućinama u tijelu koji utječu na zdravlje ljudi, grana zdravstvene psihologije)	
43	‘ <i>ilm al-ṭibb</i> (medicina)	[27] ‘ <i>ilm al-ṭibb</i> (medicina)
44	‘ <i>ilm al-tašriḡ</i> (anatomija)	[28] ‘ <i>ilm al-tašriḡ</i> (anatomija)
45	‘ <i>ilm al-kaḡāla</i> (oftalmologija, nauka o proučavanju i liječenju očnih bolesti)	
46	‘ <i>ilm al-bayṭara</i> (veterina)	
47	‘ <i>ilm al-bazdara</i> (nauka o divljim životinjama)	
48	‘ <i>ilm al-ṣaydala</i> (farmacija)	[29] ‘ <i>ilm al-ṣaydala</i> (farmacija)
49	‘ <i>ilm al-ḡawāhir</i> (rudarska geologija – gemologija)	
50	‘ <i>ilm al-falāḡa</i> (agronomija)	
51	‘ <i>ilm qaṭ’ al-āsār</i> (nauka o skidanju tragova materije)	

Slijedi opis *okultnih nauka i nauka koje se bave magijskim svojstvima živih bića i stvari*:

	<i>Fenāri-zāde, Mehmed Šah</i>	<i>al-Rāzī, Faḥruddīn</i>
52	'ilm al-ta'bir (oneiromancija, [nauka] o tumačenju snova)	[25] 'ilm al-ta'bir (oneiromancija, [nauka] o tumačenju snova)
53	'ilm al-firāsa (fiziognomija)	[26] 'ilm al-firāsa (fiziognomija)
54	'ilm al-ṭilismāt ([nauka] o talismanima)	[30] 'ilm al-ḥawāš (nauka o posebnostima stvari)
55	'ilm al-nīrānḡāt (nauka o vatrama u okultnim naukama)	[31] 'ilm al-iksīr (nauka o eliksirima)
56	'ilm ḥawāš al-ḥaywānāt (nauka o posebnostima životinjskog svijeta)	
57	'ilm ḥawāš al-aḡḡār (nauka o posebnostima kamenja)	[32] 'ilm ma'rifa al-aḡḡār (nauka o poznavanju osobnosti kamenja)
58	'ilm ḥawāš al-ašḡār (nauka o posebnostima drveća)	[33] nauka o talismanima (<i>'ilm ṭilismāt</i>)
59	'ilm al-šan'a (nauka o ljudskim činima i zanatima)	
60	'ilm al-iḥfā (nauka o načinima skrivanja)	

U opisima posljednjih četrdeset naučnih disciplina kod Mehmeda Šaha, kao i u opisu prvih šezdeset naučnih disciplina, zapaža se preuzimanje nekih naučnih disciplina iz druge literature mimo navedenog al-Rāzījevog djela u kojem je opisano oko šezdeset naučnih disciplina. Dakle, nastavlja se opis *primijenjeno-matematičkih disciplina, fizičke geografije i muzikologije*:

	<i>Fenāri-zāde, Mehmed Šah</i>	<i>al-Rāzī, Faḥruddīn</i>
61	'ilm al-sayyāḡā (nauka o putovanjima i mjestima koja se posjećuju ili hodočaste)	[34] 'ilm al-falāḡa (agronomija)
62	'ilm al-ḡay'a (astronomija i fizička geografija)	[35] 'ilm qaḡ al-ātār (nauka o skidanju tragova neke materije)
63	'ilm ḥawāš al-aqālīm (nauka o posebnostima geografskih klimatskih naseljenih zona)	[36] 'ilm al-bayṡara (veterina)

	<i>Fenārī-zāde, Mehmed Šah</i>	<i>al-Rāzī, Fahrūddīn</i>
64	<i>'ilm maqādīr al-'ulwiyyāt</i> (nauka o veličinama i orbitama gornjih nebeskih tijela, astrofizika i kozmoška astronomija)	[37] <i>'ilm al-bazzāt</i> (sokolarstvo)
65	<i>'ilm al-mūsīqī</i> (muzikologija)	[38] <i>'ilm al-handasa</i> (geometrija i inženjerstvo)
66	<i>'ilm al-handasa</i> (geometrija i inženjerstvo)	[39] <i>'ilm al-masāha</i> (geodezija, nauka o mjerenju površina, geodetska metrologija)
67	<i>'ilm ġarr al-atqāl</i> (nauka o mjerama za težinu, mehanika i statika konstrukcija)	[40] <i>'ilm ġarr al-atqāl</i> (nauka o mjerama za težinu, mehanika i statika konstrukcija)
68	<i>'ilm ālāt al-ḥarb</i> (nauka o ratnim oruđima i oruđju, vojna znanost i inženjerstvo)	[41] <i>'ilm ālat al-ḥarb</i> (nauka o ratnim oruđima i oruđju, vojna znanost i inženjerstvo)
69	<i>'ilm al-masāha</i> (geodezija, nauka o mjerenju površina, geodetska metrologija)	[42] nauka o računanju na indijski način, numerički sistem s nulom (<i>'ilm ḥisāb al-hind</i>)
70	<i>'ilm al-aritmāṭiqī</i> (aritmetika)	[43] <i>'ilm ḥisāb al-hawā'ī</i> (nauka o računanju napamet)
71	<i>'ilm al-maftūḥ</i> (teorijska algebra i analiza otvorenih skupova brojeva)	[44] <i>'ilm ġabr wa al-muqābala</i> (algebra i nivelacija)
72	<i>'ilm al-ġabr wa al-muqābala</i> (algebra)	[45] aritmetika (<i>'ilm al-aritmāṭiqī</i>)
73	<i>'ilm ḥisāb al-hind</i> (nauka o računanju na indijski način, numerički sistem s nulom)	[46] <i>'ilm al-wafq</i> (nauka o brojevima u konkordanciji vrijednosti prema jednakokraničnim tabelama)
74	<i>'ilm al-'uqūd</i> (nauka o računanju prstima)	
75	<i>'ilm al-akr</i> (nauka o krugu, elipsama i udubljenjima, dio astronomije)	
76	<i>'ilm al-akr al-mutaḥarrika</i> (nauka o krugovima, elipsama i udubljenjima u pokretu nebeskih tijela)	
77	<i>'ilm al-manāẓir</i> (nauka o iznošenju teorijskih stanovišta)	[47] <i>'ilm al-munāzara</i> (nauka o vođenju debate)

Značajan prostor zauzimaju discipline kao što su *zvjezdoznanstvo*, *discipline koje se bave proučavanjem kosmosa*, *duhovnim iscjeljenjem* i *proricanjem*:

	<i>Fenāri-zāde, Mehmed Šah</i>	<i>al-Rāzī, Fahrūddīn</i>
78	'ilm al-nuḡūm (zvjezdoznanstvo)	[30] 'ilm al-ḥawāṣ (nauka o posebnostima stvari)
79	'ilm al-iḥtiyārāt (nauka o predskazivanju na osnovu položaja nebeskih tijela)	[31] 'ilm al-iksīr (nauka o eliksirima)
80	'ilm al-uṣṭurlāb (nauka o korištenju astrolaba)	[32] 'ilm ma'rifa al-aḥḡār (nauka o poznavanju osobnosti kamenja)
81	'ilm rub' al-dā'ira (nauka o postavljanju kvadrata za krug potreban za funkcioniranje astrolaba)	[48] 'ilm al-mūsīqī (muzika)
82	'ilm da'wa al-kawākib (nauka o zazivanju planeta)	[49] 'ilm al-bay'a (astronomija i fizička geografija)
83	'ilm taṣḥīr al-ḡinn (nauka o potčinjavanju nevidljivih bića – džina)	[50] 'ilm al-aḥkām (astrologija)
84	'ilm al-ḥurūf (nauka o posebnoj vrijednosti slova)	
85	'ilm al-sīmyā (alkemija)	
86	'ilm ḥawāṣ al-Qur'ān (nauka o posebnosti Kur'ana)	
87	'ilm ḥawāṣ al-asmā (nauka o posebnosti lijepih Božijih imena)	
88	'ilm al-wafq (nauka o brojevima u konkordanciji vrijednosti prema jednakostraničnim tabelama)	
89	'ilm al-raml (geomancija, nauka o gatanju u pijesku)	[51] 'ilm al-raml (geomancija, nauka o gatanju u pijesku)
90	'ilm al-ramy (nauka o gatanju bacanjem strelica/kocke)	[52] 'ilm al-mazā'im (nauka o proklinjanju)
91	'ilm al-malāḡim (nauka o proricanju velikih događanja na osnovu astroloških znakova)	[53] 'ilm al-ilāḡiyyāt (teologija, metafizika)

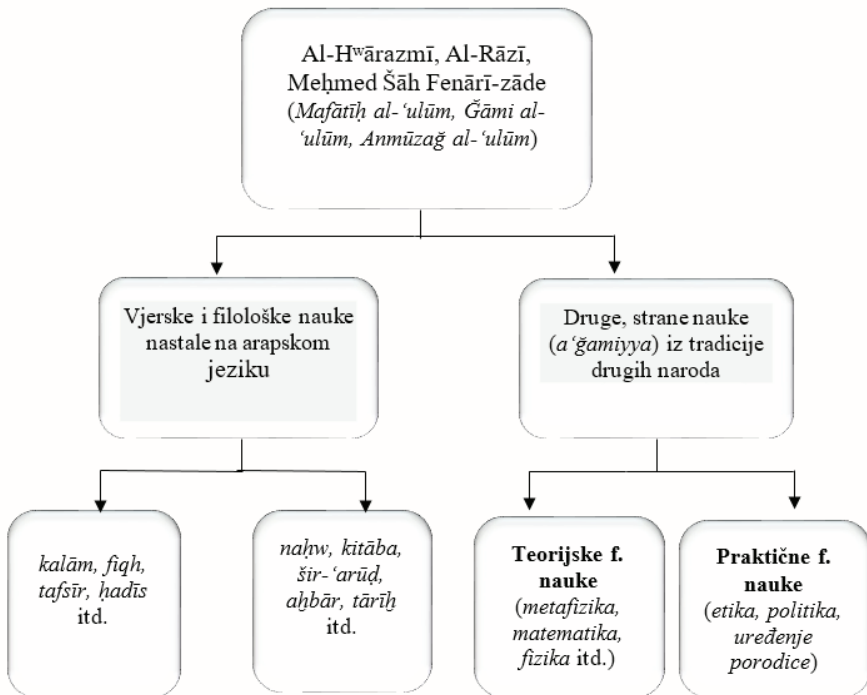
	<i>Fenārī-zāde, Mehmed Šah</i>	<i>al-Rāzī, Faḥruddīn</i>
92	' <i>ilm al-ruqīyyāt</i> (nauka o iscjeljivanju/ liječenju svetim tekstom i molitvama)	[54] ' <i>ilm maqālāt asl al-'ālam</i> (nauka o raspravama o nastanku svijeta)
93	' <i>ilm al-dā'awāt</i> (nauka o posebnim molitvama, dovama)	[59] ' <i>ilm al-dā'awāt</i> (nauka o posebnim molitvama)
94	' <i>ilm ṣalawāt al-ḥawā'ig</i> (nauka o posebnim namazima za ispunjenje želje)	
95	' <i>ilm al-zabūriyyāt</i> (nauka o molitvama iz drevnih tekstova, poslanica – Zebura)	
96	' <i>ilm maqālāt al-firaq</i> (nauka o različitim učenjima raznih grupacija i sekti)	

Uz manje nedosljednosti, oba djela se završavaju opisom nauka koje su se u klasičnoj islamskoj intelektualnoj tradiciji ubrajale u naučne discipline *praktične filozofije i politike*, kako slijedi:

	<i>Fenārī-zāde, Mehmed Šah</i>	<i>al-Rāzī, Faḥruddīn</i>
97	' <i>ilm al-aḥlāq</i> (etika)	[55] ' <i>ilm al-aḥlāq</i> (etika)
98	' <i>ilm al-siyāsāt</i> (politika)	[56] ' <i>ilm al-siyāsāt</i> (politika)
99	' <i>ilm tadbīr al-manzil</i> (ekonomika, nauka o vođenju domaćinstva)	[57] ' <i>ilm tadbīr al-manzil</i> (ekonomika, nauka o vođenju domaćinstva)
100	' <i>ilm ādāb al-mulūk</i> (nauka o bontonu i običajima kraljeva)	[60] ' <i>ilm ādāb al-mulūk</i> (nauka o bontonu i običajima kraljeva)

Mehmed Šah Fenārī-zāde nije samo dodao drugih dodatnih četrdesetak naučnih oblasti, nego je po principu sličnosti u polazišnim teorijskim osnovama pokušavao dodatne naučne discipline spojiti s drugim disciplinama koje se bave istim ili sličnim objektom istraživanja. Nije jasno zašto je mijenjao redoslijed pri opisu nekih nauka u odnosu na djelo koje mu je bilo uzor. U cjelini promatrajući, na osnovu ponuđene tabele, stvara se dojam da je neke nauke uvrstio u skup nauka koje imaju drugi predmet i metodologiju istraživanja, što se može donekle objasniti snažnom potrebom da se slijedi prethodni uzor u pisanju. Kao što se vidi iz uporednog prikaza opisa nauka kod Faḥruddīna Širāzija i Mehmeda Šaha Fenārī-zādea, oba autora opisuju dosta istih naučnih disciplina. Štaviše, sličnu osnovnu koncepciju pri opisu nauka imao je i al-'Amūli. Osnovni tradicionalni raspored kod sve trojice autora u nastavku predstavljamo grafikonom.

Osnovna ideja proučavanja vrsta naučnih disciplina ista je. Odstupanja od osnovne ideje podjele nauka počinje tamo gdje autoru nije bila primarna ideja samo slijediti navedenu klasifikaciju, odnosno tamo gdje autor određene šire teme proučavanja pokušava konceptualizirati u okviru određene naučne grane. Pojedinačni autori nastoje dodati posebne grane na temelju konceptualiziranja određenih tema i pitanja kojima se bave. Poznato je da je i Faḥruddīn al-Rāzī bio pod utjecajem filozofije „prosvjetljenja” (*falsafa al-iṣrāq*). Fenārī-zāde odstupa od nekima naziva naučnih (pod)disciplina koje opisuje al-Rāzī te na te pozicije uvrštava druge poddiscipline ili ih drugačije naziva i teorijski konceptualizira. Mehmed Šāḥ Fenārī-zāde prvi je od osmanskih učenjaka koji u enciklopedijski opis nauka uvodi i nauku o tesavvufu (*‘ilm al-taṣawwuf*), nauku koju ne nalazimo ni kod al-Rāzija u *Ġāmi‘ al-‘ulūmu*, iako se Fenārī-zāde u svojoj knjizi primarno referira na opise nauka koje nudi al-Rāzī. Po sličnom načinu konceptualizacije uvodi i disciplinu koja se zove *‘ilm al-ḥaqā’iq* (nauka o vjerskim metafizičkim istinama) među naučne discipline koje se bave osnovama vjerovanja, a u istu grupu naučnih vjerskih disciplina uvodi i discipline *‘ilm al-mā‘ārif* (nauku o spoznaji Boga) i *‘ilm al-manāzil* (nauku o stepenima unutarnje spoznaje), koje

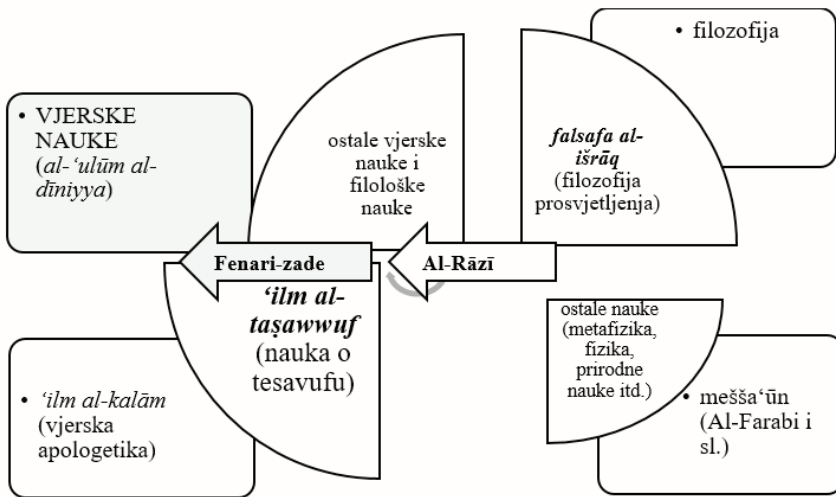

Dijagram 1 Prikaz osnovne podjele nauka na temelju djela al-Rāzija i Fenārī-zāde

primarno opisuje, između ostalog, i s aspekta/motrišta (*aṣl*) tesavufskog učenja. Slijedi jedan od mogućih načina shematskog prikaza navedene promjene.

Čini se da je Mehmed Šah Fenārī-zāde uvrštavanjem tesavvufa u vjerske naučne discipline dodatno popularizirao navedeno učenje, što će biti od posebnog značaja u kasnijem periodu, krajem 15. stoljeća, kada se prirodne nauke budu nastojale diskvalificirati njihovim smještanjem u drevnu grčku filozofiju, koja je sama po sebi, prema nekim učenjacima, predstavljala svojevrsnu opasnost jer sadrži elemente vjerovanja koji su strani islamskim naukama.

Iako je klasični koncept klasifikacije nauka prije Osmanlija koji se nastavljao razvijati i u osmanskom periodu u principu davao dovoljno širine i za razvoj brojnih drugih disciplina koje su se tada tek počele snažnije razvijati, uključujući i prirodoslovne nauke, u određenim kružocima dolazi do relativizacije temeljnih pojmova iz domena dostignute tradicije u klasifikaciji naučnih oblasti i disciplina. No, vrijedi naglasiti da se opća populistička resemantizacija pojma '*ilm* „nauka, znanje” još u 15. stoljeću kod Osmalijske države zadržavala samo u određenim kružocima, za razliku od kasnijeg perioda.

Dijagram 2 Prikaz Fenārī-zādeovog uvrštavanja nauke o tesavvufu među vjerske nauke

3. 'Abdurrahman al-Biṣṭāmī: nastavak tradicije klasifikacije učenjaka Iḥwān al-ṣafā i mistička relativizacija pojma *al-'ilm* (nauka/znanje)

'Abdurrahman bin Muḥammed bin Ali bin Aḥmed al-Biṣṭāmī al-Ḥurūfī (u. 1454) rođen je u Antakiji. U Kairu je pored vjerskih nauka učio i druge nauke, kao što su hemija, medicina i historija. Nakon stjecanja obrazovanja odlazi u razne krajeve, a potom i u Bursu, tadašnju osmansku prijestolnicu, gdje je stekao naklonost sultana Murata II. U djelu *Šaqā'iq* Taš-koprizāde navodi da se okoristio dodatnim učenjem arapskog jezika u druženju sa Mollā Fenārjem, koji je tada bio u Bursi.⁹ Prema pisanju klasičnih osmanskih učenjaka, među najvažnija njegova djela ubrajalo se djelo *al-Fawā'ih al-miskiyya fi al-fawātiḥ al-makkiyya*. Katip Čelebi navodi da je to djelo stručna „enciklopedija nauka” (*mawḍū'āt al-'ulūm*), u kojoj navodi i opisuje oko stotinu nauka i objašnjava neke neobične spoznaje na temelju predaje od Ibn Arabija. Iako to nisu bila jedina njegova djela o naukama, od rukopisa al-Biṣṭāmijevih djela sačuvanih u osmanskim rukopisnim zbirkama, nažalost, najpoznatija su bila djela koja se bave okultizmom i sličnim temama.¹⁰ Manje su prepisivana djela iz hadisa¹¹ i historije,¹² a nešto više djela koja se bave tesavufskim temama.¹³ Među tridesetak naslova koji mu se pripisuju često se ubraja i „enciklopedija nauka” *al-Fawā'ih al-miskiyya*. Navedeno djelo dovršeno je 1441. godine u Bursi. Napisano je na arapskom jeziku. Najveći utjecaj na pisanu praksu u osmanskom društvu dobilo je tek kasnije, nakon što je prevedeno na osmanski jezik, 1572. godine.

U literaturi na turskom jeziku pridavala se velika pažnja navedenom djelu najviše zbog toga što se radi o djelu koje je napisano sredinom 15. stoljeća, a imalo je pozitivnu ocjenu poznatog osmanskog bibliofila Katiba Čelebija. No, kada se djelo analizira, i na arapskom i na prijevodu na osmanski, uočava se da al-Biṣṭāmī u tom djelu preuzima klasifikaciju nauka koju su ponudili učenjaci Iḥwān al-ṣafā, daje stablo klasifikacije i neke opće naputke o preuzimanju nauke od starih Grka, dok se veći dio djela odnosi na obrađivanje pojma mističkog simboličkog

9 Taškoprizāde İsmüddin Ahmed Efendi, *Eş-Şekā'iku'n-nu'māniyye fi 'ulemā'i'd-devleti'l-'Osmāniyye* (stručna obrada Ahmed Subhi Furat), Istanbul, 1405/1985, str. 46.

10 To su: 1) djelo o magijskoj vrijednosti slova/harfova, na popularan način napisano – u formi pripovijesti *Manābiḡ al-tawassul fi mābāhiḡ al-tarassul*; 2. djelo o „nauci o slovima” *Šams al-aflāk fi 'ilm al-ḥurūḥ wa-l-awfāq* (Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 527); 4. djelo koje predstavlja ključ izračunavanja brojne vrijednosti slova – *Mifāḥ al-ḡifr al-ḡāmi'* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2812/3); 5. djelo o probranim dovama iz tesavufske tradicije – *Al-ad'iyya al-muntaḥaba wa-l-adwiyya al-muḡarraba* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 377); 6. *Raṣḥ al-'uyūn al-ḥayāt fi šarḥ funūn al-mamāt* (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1204).

11 Djelo *Naḏm al-Durar fi al-ḥawādiṯ wa al-siyar*.

12 Djelo *Naḏm al-sulūk fi tawāriḥ al-ḥulafā' wa al-mulūk*.

13 Kao što su: *Mifāḥ asrār al-sa'ādah fi 'ālam al-ḡayb wa al-šahāda*, *Raṣḥ al-'uyūn al-ḥayāt fi šarḥ funūn al-mamāt* (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1204), *Raṣḥ azwāq al-ḥikma al-rabbānizze fi šarḥ Lum' al-nūnāniyya* i druga.

znanja, koje gotovo da nema neke povezanosti s klasifikacijom učenjaka Iḥwān al-ṣafā. Kao što se razaznaje iz naslova al-Biṣṭāmījevog djela *Fawā'ih miskiyya fi al-fawā'tih al-makkiyya*, djelo je pisano po uzoru na Ibn 'Arabījevo djelo *Kitāb al-futūḥāt al-Makkiyya*. Premda je sačuvano svega desetak prijepisa al-Biṣṭāmījevog djela, za proučavanje historije nauka kod Osmanlija spomenuto djelo je važno zato što je izvršilo značajan utjecaj na kasnije klasifikacije nauka kod Osmanlija, ali i na odnos Osmanlija prema naukama u najširem, epistemološkom smislu.¹⁴ 'Abdurrahmān al-Biṣṭāmī u navedenom djelu promovira hurūfijske mističko-tesavufske principe. Posebno se zanimao za tzv. *tajne nauke*, kao što su, kako ih on definira: nauka o posebnosti grafema ('ilm *ḥawāṣṣ al-ḥurūf*), nauka o proricanju uz pomoć brojčanih vrijednosti slova ('ilm *al-ğifr*), nauka o koncipiranju i sastavljanju talismana, zapisa ('ilm *al-wafq*) i slične „nauke”.

Kad je riječ o opisu i klasifikaciji nauka kod al-Biṣṭāmīja, treba izdvojiti dvije osnovne karakteristike: a) on u nekim djelima daje klasifikaciju nauka kakvu nalazimo kod učenjaka Iḥwān al-ṣafā samo u obliku prikaza u formi stabla i navodi neke opće podjele; b) u teorijskom opisu bavi se pojavama iz metafizičkog svijeta. Na osnovu literature¹⁵ i rukopisa¹⁶ u kojima al-Biṣṭāmī prenosi „stablo” klasifikacije (*al-tašḡir*) nauka, navedena klasifikacija može se prikazati kao na dijagramu 3.

Kao što je prikazano na dijagramu, s jedne strane mogu vidjeti se discipline teorijske filozofije, filozofske (logičke, teološke, ezoterijske i sl.), uz manje izuzetke, a s druge strane discipline iz područja praktične filozofije (praktične nauke u pisanju, prirodne i matematičke nauke).

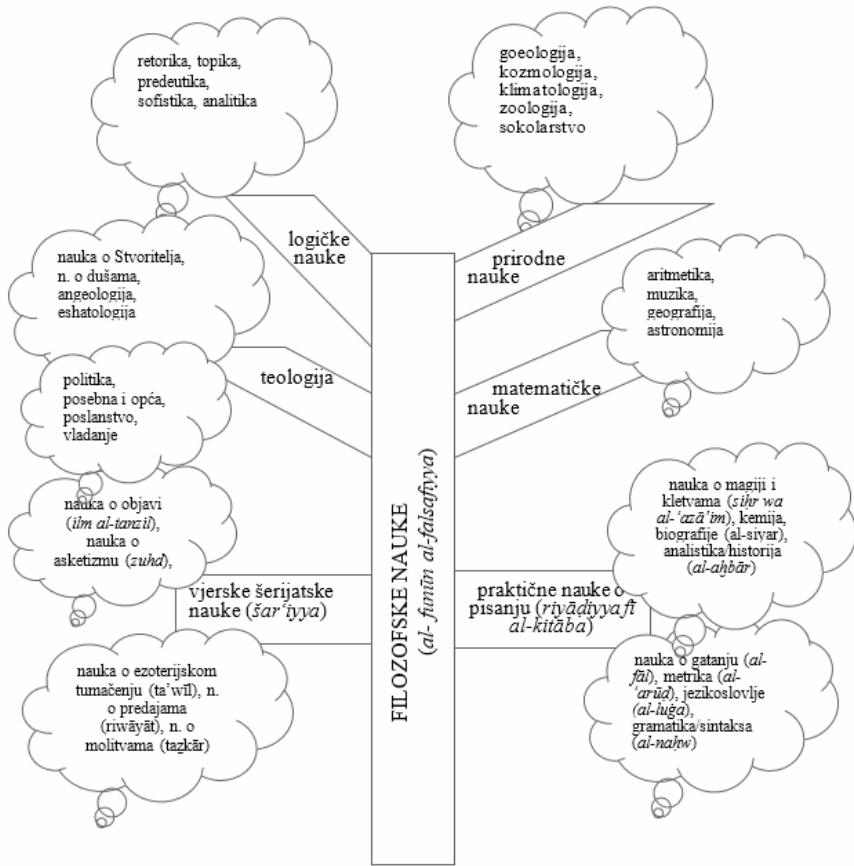
U literaturi se al-Biṣṭāmījeva klasifikacija u spomenutom djelu obično povezuje s klasifikacijom kakvu pronalazimo kod sljedbenika filozofskih ideja Iḥwān al-ṣafā.¹⁷ Međutim, ako se uporede ne samo klasifikacija nego i opisi nauka i znanja kod al-Biṣṭāmīja u navedenom djelu i učenjaka sljedbenika učenja Iḥwān al-ṣafā kakve daju peterica istaknutih mislilaca: al-Maqdisī, al-Biṣṭāmī, al-Zanḡānī, al-'Arūdī, al-Mihraḡānī i Ibn Rifā'a, uočava se dosta metodoloških razlika u opisu znanja i nauke u općem smislu.

14 Prijevod djela na osmanski utjecao je na intenzivnije širenje al-Biṣṭāmījevih ideja krajem 16. i početkom 17. stoljeća.

15 Veysel Kaya, „Abdurrahman Bistāmī'nin Bilimler Tasnifi”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35, (Istanbul: İstanbul Üniversitesi, 2016), str. 187-216; Godefroid De Callatay, „Following the Steps of the Iḥwān al-ṣafā in the Ottoman World. II: 'Abd al-Rahmān al-Biṣṭāmī and His tashjir Diagrams of Science”, *Mediterranea. International journal on the transfer of knowledge*, 8 (Cordoba: Cordoba University Press, 2023), str. 55-88.

16 *Nazm al-sulūk*, İstanbul, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi*, MS 1597; *Shams al-āfāq*, Paris, Bibliothèque Nationale de France, MS Arabe 2689; Durra al-tāḡ, İstanbul, Süleymaniye Nuruosmaniye Library, MS 4905; *Fawā'ih al-miskiyya*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye, MS MS 688. Navedene rukopise opisali su Kaya i Godefroid De Callatay.

17 İhsan Fazlıoğlu, „İlk Dönem Osmanlı ilim ve kültür hayatında İhvanu's-ṣafā ve Abdurrahmān Bistāmī”, *Divan - İlmî Araştırmalar*, 2 (İstanbul: Erken Matbaacılık, 1996), str. 229-240.

Dijagram 3 Klasifikacije nauka učenjaka Iḥwān al-ṣafā koje daje al-Bistāmī

Kod filozofa Iḥwān al-ṣafā *praktične nauke* služe za odgoj i obrazovanje, *vjerske nauke* služe za duševnu sreću, dok *filozofske nauke* pomažu da se shvati cjelina života, počev od jednostavnijih pa do onih složenijih pojava u životu.¹⁸

18 Filozofi Iḥwān al-ṣafā daju sljedeću klasifikaciju nauka: a) *praktične obrazovne nauke*: 1) čitanje i pisanje; 2) leksikografija i gramatika; 3) aritmetika i poslovanje; 4) poetika i proizvodnja; 5) proricanje i gatanje; 6) magija, talismani i alkemija; 7) mehanička umijeća; 8) trgovina; 9) agronomija; 10) biografije/siyar i 11) historija; b) *filozofske nauke*: 1) matematika (aritmetika, geometrija, astronomija, muzika); 2) logika (poetika, retorika, dijalektika, politika, sofistika); 3) fizika i prirodne nauke (nauka o principima fizičke egzistencije, astronomija, meteorologija, mineralogija, botanika, zoologija, medicina i veterina) i 4) metafizika (teologija, psihologija, eshatologija); c) *vjerske nauke*: 1) nauka o objavi Knjige; 2) ezgegeza (tafsīr); 3) tradicija (ḥadis); 4) islamska jurisprudencija (fiqh) i 5) interpretacija snova. Vidi detaljnije u: Mokad Arfa, „The Brethren of Purity (Iḥwān al-Ṣafā) and their Philosophical Treatises (Rasā'il)”, *Organizing Knowledge: Encyclopaedic Activities in the Pre-eighteenth Century Islamic World*, Gerhard Endreß, Abdou Filali-Ansary (ur.), (Leiden, Boston: Brill, 2006), str. 155-168. İlhami Çıtır, *Fārābi ve İbn Sînâ'da İlimler Sınıflandırması* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, 2007), str. 22 [neobjavljeni magistarski rad]; Godefroid de Callatay, „The Classification of Knowledge in the Rasā'il”, *The Iḥwān al-Ṣafā' and their Rasā'il. An Introduction*, Nader El-Bizri (ur.) (Oxford: Oxford Press, 2008), str. 58-82.

U njihovoj klasifikaciji nauka zapažaju se dvije faze. U prvoj fazi uočljiva je dominacija ranijih filozofskih koncepata klasifikacije nauke i znanja koja se ne može uočiti kod al-Biṣṭāmīja i sličnih autora. U drugoj fazi učenja učenjaka Iḥwān al-ṣafā' u klasifikaciju se uvodi pojam „duhovnih nauka”, što je bila vrlo značajna promjena u pristupu naukama u najširem smislu te riječi u to vrijeme.¹⁹ No, prema učenjacima iz skupine Iḥwān al-ṣafā', sve nauke treba usmjeriti na razvoj „duše”, koja ima svoju i duhovnu i intelektualnu stranu, za razliku od ideja koje se sreću kod al-Biṣṭāmīja u *Fawā'ihu* koje su na granici iracionalnog poimanja osnovnih elemenata duhovnosti, s vidljivim odsustvom „intelektualne strane” duše, koju učenjaci Iḥwān al-ṣafā' ne zaboravljaju u svojoj koncepciji spoznaje elemenata koja vodi ka duhovnoj spoznaji.

Al-Biṣṭāmījevi opisi nauka u djelu *al-Fawā'ih al-miskiyya* predstavljaju pak skup više izvora u kojem se često izjednačavaju različite nauke, kako racionalne tako i tradicionalne, uključujući i duhovne ali i okultne nauke. Kada al-Biṣṭāmī piše o okultnim naukama u spomenutom djelu, on to čini vrlo iscrpno i daje im neupitnu metafizičku dimenziju kroz autoritet Ibn 'Arabīja. U biti, medrese nizamiye nastavit će promovirati al-Ġazālījeve stavove, dok će drugi krugovi, koji se paralelno bave drugim aspektima duhovnog života vrlo često popularizirati različite duhovne nauke, uključujući čak i okultne nauke u izmijenjenom kontekstu, tako da će većina autora već sredinom 16. stoljeća pisati i o okultnim naukama bez očekivane i neizbježne „gazalijevske kritike”, na koju se uvijek pozivalo prilikom kritiziranja nekih stavova filozofa, uključujući i stavove poznatih klasičnih muslimanskih filozofa. Naime, uz takvu vrstu prešutnog kompromisa „broj nauka” i „kvazinauka” u literaturi se povećavao, a sam pojam '*ilm* (nauka) dodatno relativizirao. U relativizaciji pojma '*ilm* (nauka) al-Biṣṭāmī ide toliko daleko da u *Fawā'ihu* navodi da se '*ilm al-ḥurūf* (nauka o slovima) sastoji od 2.764.000 *ilmova* značenja, a da svako slovo sadrži 28.000 *ilmova* znanja/značenja odvojeno od pomoćnih tačaka na slovima (TKF 112b).²⁰

Al-Biṣṭāmījevo djelo nije bilo jedino djelo s takvim konceptom krajem 15. i početkom 16. stoljeća. Slično je i djelo *Riyāḍ al-'ulūm*, koje je sastavio Šukrullāh Širwānī (u. 1506) posvetivši ga sultanu Bajazidu (1481). Djelo je napisano na perzijskom jeziku, ima dosta sličnih elementa kao i djelo *al-Fawātiḥ al-makkiyya* Ibn 'Arabīja, ali i nekih drugih posebnosti. Podijeljeno je na nekoliko poglavlja: o tesavvufu ('*ilm al-taṣawwuf*), o logici ('*ilm al-manṭiq*), astronomiji ('*ilm al-hay'a*),

19 Mokad Arfa, „The Brethren of Purity (Iḥwān al-ṣafā') and their Philosophical Treatises (Rasā'il)”, str. 155-168.

20 *Terceme-i Kitāb-ı Fevā'ihü'l-Miskiyye fi'l-Fevâtihi'l-Mekkiyye*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Yeni Yazmalar blm., nr. 1806, 112b. Prema: Ömer Yağmur, *Terceme-i Kitāb-ı Fevâ'ihü'l-Miskiyye fi'l-Fevâtihi'l-Mekkiyye* (Metin-Sözlük- Şahıs, Yer, Eser, Tarikat ve Kabile Adları İndeksi) (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2007), str. 145.

astrologiji (*'ilm al-nuğūm*), aritmetici (*'ilm al-ḥisāb*), fiziognomiji (*'ilm al-qiyāfa*) i o nauci o traženju sreće na osnovu znakova (*'ilm al-mu'ammā*).²¹ No, navedeno djelo nije ostavilo značajniji izravniji utjecaj na osmansku enciklopedijsku tradiciju kako je to imalo djelo 'Abdurrahmāna al-Biṣṭāmīja. Ostaje nejasno zašto je muslimanska intelektualna zajednica, kako u obrazovnom sistemu tako i na Dvoru i u drugim različitim intelektualnim kružocima, u drugi plan stavila neka al-Biṣṭāmījeva djela koja se zbilja naukama bave više od djela *al-Fawā'ih al-miskiyya*. Moglo bi se zaključiti da su druga al-Biṣṭāmījeva djela u kojima se navode klasifikacije nauka i opisi nekih nauka mogla kod Osmanlija biti značajna za proučavanje nauka u širem smislu, ali se to naprosto nije desilo.

4. Mollā Luṭfi: metodološka ujednačenost u tematskom opisu naučnih disciplina

Mollā Luṭfi u traktatu *al-Risāla fi al-'ulūm al-šar'iya wa al-'arabiyya* nauke dijeli na vjerske/šerijatske (*al-'ulūm al-šar'iyya*) a potom na ostale nauke nastale na arapskom jeziku (*al-'ulūm al-'arabiyya*). Njegovu tematsku klasifikaciju predstaviti ćemo u sljedećoj tabeli:

Arapske humanističke nauke (<i>al-'ulūm al-'arabiyya</i>)	Šerijatske/vjerske nauke (<i>al-'ulum al-šar'iyya</i>)
1 <i>'ilm al-adab</i> (filologija)	1 <i>'ilm uṣūl al-kalām</i> / <i>'ilm al-kalām</i> (temelji skolastičke spekulativne teologije)
2 <i>'ilm maḥāriḡ al-ḥurūf</i> (fonologija)	2 <i>'ilm al-siyar</i> (poslanička biografija)
3 <i>'ilm al-waḍ'</i> (znanost o prvotnoj jezičkoj konvenciji)	3 <i>'ilm al-ḥadīs</i> (nauka o Poslanikovoј predaji, hadis)
4. <i>'ilm al-luḡa</i> (leksikografija)	4 <i>'ilm al-qirā'at al-sab'a</i> (čitanje svetog teksta po sedam dijalekata)
5. <i>'ilm al-ištiqāq</i> (derivacija/tvorba)	5 <i>'ilm al-iḥtilāf bi al-qirā'a al-šazza</i> (nauka o čitanjima po neuobičajenim kiraetima/načinima čitanja)
6. <i>'ilm al-šarf</i> (morfologija)	6 <i>'ilm al-nāsiḥ wa al-mansūḥ</i> (nauka o derogirajućim i derogiranim ajetima)

21 Vidjeti detaljnije u: Serpil Koç Konuksever (ur.), Şükrullāh-ı Şirvāni, *İlim Bahçeleri, Riyāzu'l-Kulūb* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınlar, 2019).

Arapске humanističke nauke (<i>al-'ulūm al-'arabiyya</i>)		Šerijatske/vjerske nauke (<i>al-'ulum al-šar'iyya</i>)	
7.	<i>'ilm al-tamyīz bayn al-muwallada wa al-'arabiyya</i> (nauka o razlikovanju usvojenog i nativnog arapskog jezika)	7	<i>'ilm al-tağwīd</i> (ispravno učenje Kur'ana)
8	<i>'ilm mawāḍi' iḥtilāf al-aqwām</i> (nauka o razlikama u jezicima različitih naroda)	8	<i>'ilm al-wuqūf</i> (pravila stajanja prilikom učenja Kur'ana)
9	<i>'ilm al-naḥw</i> (sintaksa)	9	<i>'ilm rasm al-mušḥaf</i> (nauka o kodifikaciji Kur'ana)
10	<i>'ilm fiqh al-luġa</i> (opća filologija)	10	<i>'ilm sabab/asbāb al-nuzūl/ al-tanazzul</i> (znanost o povodima objave određenih ajeta)
11	<i>'ilm al-muḥādara</i> (jezik u upotrebi, pragmatika)	11	<i>'ilm ḥawāṣ al-Qur'ān</i> (nauka o posebnim vrijednostima Kur'ana)
12	<i>'ilm waqāyī' al-umam wa rusūmihim</i> (nauka o događajima u različitim zajednicama i njihovim običajima)	12	<i>'ilm al-tafsīr</i> (tumačenje Kur'ana)
13	<i>'ilm tawārīḫ</i> (historiografija)	13	<i>'ilm ġarā'ib luġāt al-Qur'ān</i> (nauka o neobičnim riječima u Kur'anu)
14	<i>'ilm al-mā'ānī</i> (semantika)	14	<i>'ilm al-ta'wīl</i> (ezoterijsko tumačenje Kur'ana)
15	<i>'ilm al-bayān</i> (stilistika, retorika)	15	<i>'ilm rumūz al-Qur'ān</i> (nauka o aluzijama u Kur'anu)
16	<i>'ilm mu'ammā</i> (nauka o zagontekama, zagonetnom stilu)	16	<i>'ilm daḥf maṭā'in al-Qur'ān</i> (nauka o odbrani od napada na Kur'an)
17	<i>'ilm al-laġz</i> (nauka o enigmama)	17	<i>'ilm matn al-ḥadīṭ</i> (nauka o tekstu hadisa/tradicije)
18	<i>'ilm al-badī'</i> (nauka o stilskim figurama)	18	<i>'ilm ṭibb al-nabiyy</i> (predaja o Poslanikovoј medicini)
19	<i>'ilm al-'arūḍ</i> (metrika)	19	<i>'ilm ruwāt al-ḥadīṭ</i> (nauka o prenosiocima poslaničke predaje)
20	<i>'ilm al-qāfiya</i> (nauka o rimi)	20	<i>'ilm nāsīḫ wa mansūḫ al-ḥadīṭ</i> (nauka o derogirajućim i derogiranim hadisima)
21	<i>'ilm al-balāġa</i> (retorika)	21	<i>'ilm asbāb wurūd al-ḥadīṭ</i> (o povodima nastanka poslaničke predaje)
22	<i>'ilm al-tarāwīḫ</i> (nauka o odmaranju prilikom čitanja radi estetskog ugođaja)	22	<i>'ilm šarḥ al-ḥadīṭ</i> (nauka o tumačenju Poslanikove predaje)

Arapске humanističke nauke (<i>al-'ulūm al-'arabiyya</i>)		Šerijatske/vjerske nauke (<i>al-'ulum al-šar'iyya</i>)	
23	'ilm al-muḥawwira (nauka o vođenju dijaloga)	23	'ilm ta'wīl al-ḥadīṭ (ezoterijska interpretacija hadisa)
24	'ilm mabādī/asās al-šī'r (nauka o principima/zaklonitostima poezije, poetika)	24	'ilm rumūz al-ḥadīṭ (nauka o aluzijama u poslanikovoj predaji)
25	'ilm qarḍ al-šī'r (nauka o kritici u poeziji)	25	'ilm luḡāt al-ḥadīṭ (nauka o leksici u Poslanikovoj predaji)
26	'ilm irād al-kalām al-šī'ri (nauka o intenciji/namjeri pjesničkog govora)	26	'ilm daḥ' maṭā'in al-ḥadīṭ (nauka o odbrani od napada na Poslanikovu predaju)
27	'ilm al-inšā' (umjetnička epistolarna proza)	27	'ilm talfiq al-aḥādīṭ (nauka o krivotvorenju hadisa)
28	'ilm al-amṭāl (aforistična upotreba jezika)	28	'ilm furū' al-kalām (nauka o granama učenja o vjeri/vjeronanju)
29	'ilm ṭabaqāt al-šū'arā' (nauka o generacijama pjesnika, biografije pjesnika)	29	'ilm uṣūl al-fiqh (osnovi šerijatskog prava)
30	'ilm muṣṭalahat al-šū'arā' (nauka o stručnim izrazima kod pjesnika)	30	'ilm al-ḥilāf (nauka o razlikama u mišljenjima autoriteta)
31	'ilm isti'mālāt al-alfāz (nauka o upotrebi različitih izraza)	31	'ilm al-fiqh (islamska jurisprudencija)
32	'ilm al-aḡlūṭāt (analiza grešaka)	32	'ilm al-farā'id (nauka o nasljednom pravu)
33	'ilm al-tarassul (korespondencija)	33	'ilm šurūt wa siḡillāt (metodologija i praksa evidencije u šerijatskim sudovima)
34	'ulūm al-ḥatt' (nauke o pisanju)	34	'ilm al-nazar (nauka o teorijskim osnovama kako se donose sudovi u šerijatskom pravu)
35	'ilm kayfiyya naqš al-ḥurūf (nauka o načinu crtanja slova)	35	'ilm al-munāzara (o načinu vođenja rasprava i sporova)
36	'ilm al-tabaḡḡi (nauka o pravilnom pisanju)	36	'ilm al-ḡadal (nauka o raspravljanju, dijalektika)
37	'ilm taḥsīn al-ḥurūf (nauka o uljepšavanju slova)	37	al-'ulūm al-ḥisābiyya (matematičke nauke)
38	'ilm tawallud al-ḥuṭūt min uṣūlihā (nauka o generiranju pisama iz njihovih osnovnih formi, o vrstama pisama)	38	'ilm mā'rifa al-sā'a wa awqāt al-ṣalāt (o određivanju tačnog sata i vremena za obavljanje molitvi)

Arapске humanističke nauke (<i>al-'ulūm al-'arabiyya</i>)		Šerijatske/vjerske nauke (<i>al-'ulum al-šar'iyya</i>)	
39	'ilm kayfiyya tartīb aškāl bāsīt <i>al-ḥurūf</i> (nauka o načinu slaganja jednostavnih oblika slova)	39	'ilm mā'rifa qisma al-taraka (nauka o poznavanju raspodjele nasljedstva)
40	'ilm al-implā' al-ḥaṭṭ (nauka o pravilnom pisanju osnovnih slova – <i>nash</i>)	40	'ilm al-maqāmāt (nauka o stilskim raspravama)
41	'ilm al-implā' al-ḥaṭṭ al-kūfi (nauka o pravilnom pisanju kufskim pismom)	41	'ilm al-handasiyyāt (nauka o inženjerstvu)
		42	'ilm al-aḥlāq (etika)
		43	'ilm al-maw'iza (nauka o propovjedništvu)
		44	'ilm al-aḍ'iyya wa al-awrād (nauka o molitvama i spominjanju Boga)
		45	'ilm al-ātār (o predajama islamskih autoriteta i učenjaka)
		46	'ilm al-iḥtisāb (o društvenom nadzoru)
		47	'ilm taḥṣīl māl (nauka o stjecanju i upravljanju imetkom)
		48	'ilm tartīb al-'asākir wa <i>al-taḡhizātihā</i> (o ustroju vojske i njenom opskrbljivanju)

Taškoprī-zāde u *al-Šaqa'iqu* navodi da Mollā Luṭfi daje nazive za oko stotinu nauka. Nauke koje su se razvijale na arapskom jeziku (*al-'ulūm al-'arabiyya*) najprije se dijele na: a) filološke, koje imaju za cilj naučiti ispravno korištenje arapskog jezika kako u govoru tako i u pisanim tekstovima, potom i na b) ostale humanističke nauke za proučavanje izvora vjere i tradicije u širem smislu. Mollā Luṭfi navodi da je vjerske/šerijatske nauke podijelio na 73 naučne discipline u skladu s hadisom u kojem se kaže da je ummet/zajednica podijeljena na 73 skupine, ali on ne navodi nazive za sve te nauke. Mollā Luṭfi u svojoj *al-Risāli* ističe za sebe da je prvi pisac koji *sistematski opisuje nauke* po metodi koju ranije nije niko tako sistematizirano primijenio. U njegovom djelu definicija i enciklopedijski opis nauke sadrže:

- temu (*mawḍū'*),
- izvor, utemeljenje (*al-mabda'*),
- predmet/upotrebu (*al-ġaraḍ minh*) i
- zadatak/cilj/namjenu (*al-ġāya*).²²

22 Sami Arslan, *Molla Luṭfi'nin ilimlerin tertibine dâir er-Risâle Fîl-Ulûmi-Şer'iyye ve'l-Arabiyye adlı eseri ve başiyesi: Metin-tercüme-değerlendirme* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2012), str. 57.

Iako Mollâ Luṭfî iznosi takvu tvrdnju, Kâtib Čelebî se ne slaže s njim. U djelu *Kaṣf al-zunûn*, u odjeljku *Mawḍū'ât al-'ulûm*, govoreći o onima koji su pisali djela o navedenoj temi, Kâtib Čelebî navodi kako je djelo 'Abdurrahmâna al-Biṣṭâmîja prvo djelo s takvom metodologijom. Ipak, uvidom u rukopis spominjanog al-Biṣṭâmîjevog djela može se zaključiti da se navedena konstatacija teško može dokazati budući da kod al-Biṣṭâmîja ne pronalazimo ni sličnu metodologiju ni dosljednost u opisu nauka kakvu se može naći u opisima nauka koje daje Mollâ Luṭfî. Kâtib Čelebî također navodi da je al-Biṣṭâmî u svoje djelo uključio i zanimljive informacije koje u njegovo vrijeme nisu bile prisutne u tadašnjoj pisanoj literaturi kod Osmanlija. Uvidom u rukopis al-Biṣṭâmîjeva *al-Fawā'ih* nije teško doći do zaključka da su informacije koje je al-Biṣṭâmî ponudio samo dio informacija koje su kružile u literaturi koja se bavila magijskom iscjeliteljskom moći i mističkom simbolikom slova iz arapskog alfabeta. Kad se govori o metodologiji opisa i nauka koje su opisivane, mora se istaći da al-Biṣṭâmîjevo djelo metodološki daleko zaostaje za djelom Mollâ Luṭfîja u pogledu klasifikacije nauka i opisa nauka na temelju njihove klasifikacije. Promatrajući danas općenito literaturu o klasifikacijama nauka u islamskoj kulturi i civilizaciji, uviđamo da su i brojni učenjaci koristili sličnu metodologiju opisa nauka, te da se jasno mogu uočiti određene tendencije opisa i klasifikacije nauka kod učenjaka koji su se oslanjali na klasifikacije iz zlatnog perioda razvoja nauke kod muslimana, na klasifikacije aristotelijanske tradicije kakve se sreću kod al-Farābîja i al-Kindîja, s jedne strane, te klasifikacije nauka kod onih učenjaka koji su bili pod utjecajem filozofa mistički resemantizirane neoplatonske tradicije koja se razvijala kroz ideje kakve su bile ideje prosvjetljenja *iṣrāq*.²³ U osmanskoj enciklopedijskoj tradiciji u 15. stoljeću dolazi do preplitanja navedenih tradicija ali i bježanja od preciznijeg definiranja same teme i objekta istraživanja nekih nauka prije Mollâ Luṭfîja. U tom kontekstu Mollâ Luṭfî pravi značajan iskorak uvodeći dosljedniju i precizniju metodologiju opisa nauka.²⁴ No, bitno je naglasiti da je literatura koja se bavila klasifikacijama nauka korištena i u krugovima koji su bili bliski

23 U svom djelu pod nazivom *Iḥṣā' al-'ulûm*, al-Farābî je uz klasifikaciju nauka u pet oblasti dao i opise tih nauka, navodeći i njihove teme i prednosti nekih od njih. Al-Ḥwārizmî je u djelu *Mafātiḥ al-'ulûm* nauke podijelio u dvije cjeline (*al-'ulûm al-'arabiyya* i *al-'ulûm al-a'ğamiyya*), po petnaest i po devedeset tri discipline. Al-Gazālî je nauke podijelio na *farḍ 'ayn* (obavezne svakom pojedincu) i *farḍ kifāya* (obavezne za određenu skupinu), pohvaljene (*al-mamdūḥa*) i pokuđene (*al-mazmūma*), s opisom pojedinačnih, uglavnom vjerskih, nauka, mjesta tih nauka u sistemu spoznaje, opisom svrhe i predmeta bez dodatnih objašnjenja. Ibn al-Akfānî (1348) uz opise skreće pažnju na koristi od nauka i na tematiku nekih od nauka koje je opisivao.

24 Iako je parcijalna klasifikacija Ćalāluddîna al-Suyūtîja (u. 1505) u djelu *al-Nuqāya fî mawḍū'ât al-'ulûm*, u kojoj precizno daje definicije opisanih nauka, mogla utjecati i na osmanske učenjake, nismo je posebno analizirali zato što krajevi u kojima je živio autor u vrijeme pisanja djela nisu u to vrijeme bili u sastavu Osmanskog carstva. Slično je i s djelom *Ummūzağ al-'ulûm Ćalāluddîna al-Dawwānîja* (u. 908/1502) i djelom *Magmū'a al-Ḥafîda al-Taftāzānîja* (u. 916/1510).

obrazovnom sistemu te je izvršila određeni utjecaj na sličnu literaturu koja je nastala nešto kasnije.

5. Borba za koncept u obrazovanju krajem 15. stoljeća: Obrazovanje je moć

Značajan period za razvoj nauke i kulturnog života u Osmanskom carstvu počinje osvajanjem Carigrada, 1453. godine. Ovaj ključni trenutak označava susret već uspostavljenog znanja s novim idejama koje su kroz svoja djela prenosili učenjaci iz različitih dijelova islamskog svijeta. U tom periodu Carigrad postaje centar kulturnog i intelektualnog života, u kojem se ukrštaju tradicije, ideje i spoznaje iz različitih dijelova svijeta, omogućujući nastanak jedinstvene intelektualne atmosfere. Djela koja su donosili učenjaci svjedoče o razvoju nekih nauka u drugim dijelovima islamskog svijeta koje su kod Osmanlija bile u drugom planu, uglavnom zbog specifičnosti obrazovnog sistema, odnosno dominantnog kurikuluma tadašnjih osmanskih medresa. Ipak, društveni život razvijao se i izvan medresa, u blizini dvora, mecena i različitih intelektualnih krugova. U tom periodu može se govoriti i o susretu dvaju kurikulumu, odnosno pristupa obrazovanju općenito, a posebno u učenju i podučavanju određenih nauka u medresama. To su obrazovni koncepti koje baštine: a) učenjaci semerkandskog tipa medresa i b) učenjaci iz obrazovnog sistema medresa nizamija.

5.1. Utjecaji učenjaka semerkandskog tipa medrese/škole

Tokom širenja osmanske vlasti i obrazovnog sistema putem osmanskih medresa u Anadoliji, paralelno se u Srednjoj Aziji, pod upravom Timurida, razvijao obrazovni sistem posebne vrste. Među njima se posebno isticao tzv. semerkandski tip medrese. U vrijeme vladavine Ulug-bega bin Šährūha (u. 853/1449) Semerkand je postao važan centar naučnog života, a obrazovne institucije u tom regionu doživjele su značajan razvoj. U Maragi je radila čuvena astronomska opservatorija, koja je bila jedno od najvažnijih naučnih središta tog vremena. Posebna pažnja posvećivana je prirodnim i racionalnim naukama, što je imalo dugoročni utjecaj na intelektualni razvoj tog perioda. Medrese u kojima se posebna pažnja pridavala racionalnim naukama a osobito matematici i astronomiji dobile su i nosile ime vladara Ulug-bega, a bile su popularno nazivane kao semerkandske medrese/

škole.²⁵ Poznati učitelj Ulug-begovog dvora, Giyāsuddīn Ğamšīd bin Mas'ūd, bio je mentor mnogim učenicima, među kojima su bili Qāḍī-zāde Rūmī i 'Alī Qušču, kao i drugi pripadnici semerkandskog obrazovnog modela. 'Alī Qušču i drugi učenici semerkandske škole primijenjenih prirodno-matematičkih nauka koji su jedno vrijeme živjeli u Istanbulu, Bursi i mjestima u blizini Dvora pisali su djela iz matematike, astronomije i muzike, posvećujući ih ljudima utjecajnim u vlasti i u naučnim kružocima blizu sultana, uključujući i kružoke oko istanbulskih medresa. Takva djela bila su neobična za tadašnje intelektualne krugove u Istanbulu i svakako su morala privući pažnju sultana Mehmeda II Fatih, ali i krugova učenjaka koji su predavali u tadašnjim medresama koje su bili koncipirane na nešto drugačijim temeljima.

Obrazovanje u osmanskim institucijama odvijalo se uglavnom u medresama koje su poznate kao *nizamije medrese*. Navedeni obrazovni model nosio je ime svog osnivača, Nizāmul-mulka, a kurikulum ovih medresa oblikovao je veliki učenjak al-Ġazālī. Al-Ġazālī je bio jedan od prvih učitelja u medresi koju je osnovao Nizāmul-mulk, a obrazovni pristup koji je razvijen u tim institucijama bio je usmjeren na tradicionalne islamske nauke, s naglaskom na teologiju, jurisprudenciju i filozofiju, što je predstavljalo kontrast prema širini naučnih disciplina koje su izučavali učenici semerkandske škole.

I semerkandski tip medresa i nizamije medrese temeljile su se, prije svega, na osnovnim vjerskim i filološkim naukama koje su proizašle iz njih. Međutim, ključna razlika između tih dvaju obrazovnih modela ogleda se u fokusu na prirodne nauke. Semerkandski tip medresa, naročito u 15. stoljeću, snažno je poticao razvoj prirodoslovnih nauka, s posebnim naglaskom na matematiku i astronomiju. Suprotno tome, nizamije medrese nisu posvećivale značajnu pažnju ovoj vrsti nauka, već su se uglavnom fokusirale na tradicionalne islamske discipline poput teologije, jurisprudencije i filologije. U semerkandskom tipu medresa prirodne nauke, posebno matematika i astronomija, bile su podignute na vrlo visok nivo. Učenjaci koji su radili unutar ovog obrazovnog sistema napredovali su u svojim istraživanjima, razvijajući teorije i stječući saznanja koja su nadmašila dostignuća njihovih prethodnika iz tzv. zlatnog perioda matematike i astronomije u orijentalno-islamskoj civilizaciji. Takav napredak svjedoči o značajnoj intelektualnoj evoluciji koja se odvijala u semerkandskim medresama i njihovom utjecaju na dalji razvoj naučnih disciplina u islamskom svijetu.

U brojnim pisanim priložima i člancima kojima se želi posebno afirmirati tradicija razvoja nauke kod Osmanlija neizostavno će se spomenuti da je čuveni matematičar 'Alī Qušču (umro 879/1475) jedno vrijeme u medresanskim

25 Vidjeti detaljnije u: Wilhelm Barthold, *Uluĝ Beg ve Zamani*, prev. İsmail Aka (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997).

krugovima u Istanbulu podučavao astronomiji i matematici. Ponekad se spominje i Fathullāh Širwānī. Navode se i brojni komentari na njihova djela, ali se u takvim studijama najčešće ne ulazi u kontekst razmjene ideja i utjecaja njihovih djela na naučnu misao u osmanskome društvu krajem 15. stoljeća. Stoga je važno navesti osnovne informacije kako bi se razumio širi kontekst razvoja navedenih naučnih disciplina u sistemu obrazovanja i intelektualnim krugovima u osmanskome društvu tog perioda.

5.2. *Prikriveni sukob konceptata u obrazovnom sistemu*

Kada se pogleda bogatstvo rukopisnih djela iz različitih oblasti koja se nalaze u sultanskim kolekcijama ili drugim bibliotekama iz tog perioda, može se steći dojam kako je došlo do velikog procvata i razvoja različitih naučnih disciplina kod Osmanlija krajem 15. i početkom 16. stoljeća. Međutim, čini se da je javna naučna, društvena i kulturna scena ipak bila polarizirana, te su se aktivnosti na polju istraživanja unutar različitih naučnih oblasti odvijale paralelno i odvojeno. Takve aktivnosti slijedile su određene zakonitosti i tendencije koje su ovisile o utjecaju specifičnih intelektualnih krugova na sam Dvor i na osobe koje su imale visoke funkcije u Carstvu.

O sukobu ideja i principa vezanih za razumijevanje pojma *'ilm* (nauka, znanje) svjedoče rasprave zabilježene u povijesti literature, posebno između 'Alija Ṭūsija (umro 887/1482) i Bursali Ḥoca-zāde Mušliḥuddīna (umro 894/1488). 'Alī Qušču je pisao rasprave iz matematike, astronomije i sličnih disciplina. Fathullāh Širwānī, poznati učenjak semerkandske škole, također je svoja djela slične tematike posvećivao značajnim ličnostima u Istanbulu. Sultanu Fātiḥu posvetio je djelo *Mağalla fi-mūsīqī* iz oblasti muzike, kao i traktate iz astronomije. Širwānī je obilazio tadašnje centre islamske znanosti i kulture, išao na hadž u Mekku, gdje je slušao predavanja iz vjerskih znanosti, predavao u Iraku, Kairu i drugim sličnim mjestima, a 1478. godine ponovo je stigao u Istanbul. Iako je pisao djela i iz vjerskih disciplina, filologije, nije naišao na veliko razumijevanje za svoja djela iz oblasti prirodnih znanosti u širem krugu istanbulskih učenjaka. Stoga, nakon relativno kratkog vremena, odlučuje napustiti Istanbul i vratiti se u krajeve u blizini rodnog Širwāna.

Kada se pogleda sadržaj rukopisa učenika semerkandske prirodoslovne škole, uočava se sljedeće: dominira pozivanje na grčke filozofe koji su dali svoj doprinos u racionalnim naukama, prije svega matematici i astronomiji, ali i na al-Kindija, al-Fārābija Ibn Sīnāa i velike učenjake iz klasičnog perioda razvoja naučne i filozofske misli u muslimanskom svijetu. Vrlo zanimljive rasprave završile su u

sultanskim rukopisnim kolekcijama, dok su odgovori na njihove rasprave poslužili kao dodatna literatura za iskorištavanje argumentacije iz defanzivne dijalektičke apologetike (*‘ilm al-kalām*) za kritiku grčke filozofije, odnosno racionalnog metoda u proučavanju nauka.

Čini se da je središte rasprave svjesno pomjerano sa sadržaja nauka koje su javnosti predstavljali ‘Alī Qušču, ‘Alī Ṭūsī, Fathullāh Širwānī i drugi učenjaci semerkandskog tipa medrese/škole. To je posve razumljivo budući da se na taj način željela priskrbiti prividna neutralnost pozivanjem na klasična djela koja se općenito bave odnosom prema spoznaji, znanju i nauci u muslimanskoj literarnoj tradiciji, prije svega u oblasti vjerskih naučnih disciplina. Istaknuti predstavnici i učenjaci iz krugova nizamija medresa svjesno su pažnju usmjerili na napad ideja i autoriteta iz klasične grčke filozofije kako bi kritiku usmjerili u pravcu koji je njima odgovarao. Navedena argumentacija proširila se ne samo na napad i ideje grčkih filozofa nego i na ideje iz filozofije i filozofe u najširem smislu te riječi, podrazumijevajući i tadašnje metode proučavanja prisutne u djelima iz prirodoslovnih i sličnih nauka, odnosno u djelima učenjaka semerkandskog tipa medrese/škole. Također, treba napomenuti da nije slučajnost ni to što je istaknuti muderis i učenjak Bursali Ḥoca-zāde ۱۴۸۸. godine napisao djelo o nesuvislosti filozofije pod istim nazivom kao i al-Ġazālī – *Tahāfut al-falāsifa* (*Nesuvislost filozofa*).

Kao što su se brojni učenjaci pozivali na al-Ġazālījev autoritet posredstvom djela *Tahāfut al-falāsifa* (*Nesuvislost filozofa*), tako su i učenjaci iz kruga nizamija medresa u Istanbulu koristili autoritet Bursali Ḥoca-zādea, koji je dobio „vrlo odgovoran“ zadatak da „napiše“ svoje mišljenje o „novim pojavama“ na naučnoj i društvenoj sceni u Istanbulu u posljednjoj četvrtini 15. stoljeća, odnosno djelima iz astronomije i matematike. Ḥoca-zāde svjesno svoje djelo naslovljava pod imenom *Tahāfut al-falāsifa* (*Nesuvislost filozofa*), istim nazivom kakvo ima i al-Ġazālījevo djelo. Djelo je pisao na arapskom jeziku. Radi se o svojevrsnoj preradi al-Ġazālījevog djela *Tahāfut al-falāsifa*, djelu bez novih ideja ili promjene metodološkog ili argumentativnog uporišta, djelu lišenom bilo kakve originalnosti. U biti, riječ je o obračunu s islamskim aristotelizmom al-Fārābija i Ibn Sīnāa, odnosno s onim učenjacima koji se služe sličnim argumentima koje su navedeni autori koristili u svojim djelima.

Budući da je al-Ġazālī bio jedan od prvih učitelja i autoriteta u nizamijama medresama, pozivanje Bursali Ḥoca-zādea na al-Ġazālījevo djelo *Tahāfut al-falāsifa* potpuno je razumljivo. Njegovo djelo *Ihyā’ ‘ulūm al-dīn* (*Oživiljavanje vjerskih nauka*) ostavilo je značajan trag, pružajući opći okvir za koncipiranja silabusa u nizamijama medresama, u kojim se ponovo naglašava važnost vjerskih nauka u obrazovanju zajednice. Naime, ranija popularna podjela nauka na „arapske

nauke” (*al-'ulūm al-'arabiyya*) i „nearapske nauke” (*al-'ulūm al-'aġamiyya*) sve je više podrazumijevala pretpostavku da su arapske nauke zapravo vjerske nauke (*al-'ulūm al-'dīniyya/šar'iyya*) i filološke nauke (*al-'ulūm al-'luġawiyya*), nastale na tradiciji arapske filologije, dok su nearapske nauke obuhvatale sve ostale discipline, kao što su filozofija, medicina, astronomija i slične nauke.²⁶ Ukratko, iako je i u semerkandskom tipu medresa bilo dosta obrazovnih predmeta iz područja osnovnih vjerskih grana, u osmanskome donekle modificiranom tipu nizamija medresa posebno mjesto svakako su imale ideje i principi al-Ġazzālijeve učenja u pogledu metoda proučavanja nauka u najširem smislu, što nije bio slučaj s medresama semerkandskog tipa i učenjacima koji su slijedili ideje i učenja stečena u tim školama.²⁷ S pojavom učenjaka iz semerkandskog tipa medresa/škola u Istanbulu nužno se počeo propitivati i kurikulum nizamija medresa.

Naime, al-Ġazzālijeve ideje i učenja u djelu *Ihya' 'ulūm al-dīn* uglavnom su se odnosili na „oživljavanje vjerskih nauka”, a ne na sve naučne discipline općenito. Međutim, čak su i ideje koje je al-Ġazzālī iznio u svojim djelima, u argumentaciji Bursalī Ḥoca-zādea i njegovih istomišljenika, primjenjivane selektivno. Svaka grupacija zastupala je svoje vlastite ideje i koristila autoritete iz strogo selektirane „uže literarne tradicije” koju je slijedila. Al-Ġazzālī je kritizirao metodologiju „proučavanja istine” kod apologeta (*al-mutakallimūn*), no upravo među sljedbenicima njegove intelektualne tradicije u osmanskome društvu početkom 16. stoljeća uočava se gotovo identična metodologija „korištenja slabosti unutar tuđe argumentacije” na štetu razvoja vlastite metodološke naučne prakse. Štaviše, nakon implicitnih i eksplicitnih sučeljavanja suprotnih stavova među sljedbenicima al-Ġazzālījevih principa i onih koji su zastupali ideje u prirodnim naukama dolazi do još snažnijeg razvoja apologetske metodologije u vjerskim znanostima. U osmanskoj literaturi krajem 15. i početkom 16. stoljeća nastupa period dominacije *kelāmđija*, a komentatori su uglavnom bili istanbulski muderisi iz nizamija medresa. U literaturi medresanskih naučnih krugova i općenito u tadašnjoj literaturi, pisanje komentara, glosa i superglosa na tekstove iz akaida (dogmatike) postalo je nešto uobičajeno i izuzetno važno za društvo.

26 Navedena podjela jeste samo podjela koja želi ukazati na genezu razvoja islamske civilizacije u njenom postepenom širenju i razvoju u različitim naučnim oblastima. No, drugo al-Ġazzālījevo djelo pod nazivom *Tahāfut al-falāsifa* [Nesuvislost filozofa], u kojem se al-Ġazzālī obračunava s nekim stavovima poznatijih filozofa u interpretacijama kasnijih učenjaka, shvaćeno je kao obračun s filozofskom misli i tradicijom općenito, što zapravo i nije posve vjerodostojna interpretacija al-Ġazzālījevih stavova. Naime, al-Ġazzālī oštro kritikuje metodu dijalektičke apologetike (*'ilm al-kalām*) i stavove onih koji je primjenjuju (*mutakallimūn*), donekle, ali ne i načelno, put stjecanja skrivenog znanja, a oštro neke ideje filozofa i vrlo rigorozno ideje ezoterijskih frakcija zasnovanih na duhovnim autoritetima koji odbacuju logičke argumente u svojim učenjima. Vidi detaljnije u: Abu Hamid al-Ġazālī, *Nesuvislost filozofa*, Daniel Bučan (prev.) (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1993), str. 10-13.

27 U Istanbulu u drugoj polovini 15. stoljeća ne zapažamo tzv. muzaferije i nāsiriye medrese, u kojima se razvija i prevodilačka djelatnost a i neke druge znanosti pod utjecajem semerkandskih medresa. Jedan od učenjaka koji je 1520. došao iz Širaza u Istanbul iz tih vrsta medresa jeste i čuveni povjesničar Idris Bitlisi.

U navedenom kontekstu, novine i u tematskom i u sadržajnom smislu u djelima autora semerkandskog tipa medrese/škole bile su šokantne za neke učenjake koji su se cijelog života bavili vjerskim naukama, propisima i argumentiranjem apstraktnih pitanja vjerovanja i ljudske spoznaje. Naime, u nekim traktatima koji su nastali kao komentari na Tūsijeve ideje u oblasti astronomije zapažaju se mišljenja koja privlače pažnju ne samo matematičara ili astronoma nego i apologetski orijentiranih učenjaka – kelāmdžija. Naime, kada se usporede Tūsijevi traktati iz astronomije i Kopernikovi zapisi o kretanju nebeskih tijela u svemiru, zapažaju se zanimljive metodološke sličnosti,²⁸ što je svakako moglo isprovocirati neke tradicionalne učenjake da oštro napadnu i sami „izvor takvih ideja”, pripisujući takve rezultate i ideje klasičnim grčkim filozofima i bez obzira na to što su se nove ideje i spoznaje u tadašnjoj semerkandskoj astronomiji teško mogle i u naznakama pronaći kod grčkih filozofa.

Da bi se bolje shvatila osnovna kretanja u obrazovanju i u nizamijama medresama, važno je napomenuti da je, u skladu s al-Ġazālījevim učenjima, svakako postojala neka vrsta prešutne saglasnosti o pitanju „podesnosti” tesavufa i tesavufskih ideja, što je moglo izazvati potrebu za jačanjem pozicije apologeta/kelamdžija u odnosu na one koji su se pozivali na klasične uzore iz muslimanske aristotelijanske filozofske tradicije, s jedne strane, ali i u odnosu na poziciju šejhova i predstavnika tzv. ortodoksnih derviških redova. U vrijeme kad je sultan Selim osvajao Šam, zagovornici tesavufskih ideja povezivali su sultana Selima s predskazanjem koje se pripisuje Ibn ‘Arabiju, koji je navodno rekao da će se vrijednost Muhjiddīna ibn ‘Arabija otkriti kada „sīn” (Selim) uđe u „šīn” (Šam). Premda je takva situacija laskala sultanu Selimu, on se ipak bavio drugim pitanjima, koja su ga više zanimala. Pojednostavljeno, dok su se prinčevi borili oko prijestolja, odnosno oko pitanja ko će postati sultan, ulemanski i slični krugovi vodili su borbu oko pitanja čiji će koncept i ideje nadvladati u obrazovanju i drugim aspektima kulturnog života i osmanske svakodnevnice. A, u biti, svi su imali svoje mjesto u društvu. Čak su se i ljubitelji prirodnih nauka mogli baviti navedenim naukama u svojim kružocima, uglavnom izvan okvira tradicionalnog obrazovanja u nizamijeama medresama.

Kada se pogledaju bilješke o knjigama naručenim u vrijeme sultana Selima i Sulejmana koje su stizale iz Šama, Damaska i Egipta, uočava se velika raznolikost i u naslovima i u oblastima, bilo da se radi o vjerskim ili drugim naukama. Kao rezultat različitih okolnosti, u ostavštini velikog vezira Ahmed-paše Hercegovića, pored djela iz vjerskih znanosti, filologije i književnosti, mogu se pronaći i djela

28 Vidi: Michal Kokowski, „Copernicus, Arabic Science, and the Scientific (R)evolution”, *Asia, Europe, and the Emergence of Modern Science* (New York: Palgrave Macmillan, 2012), str. 55-72; F. Jamil Ragep, „Tusi and Copernicus: The Earth’s Motion in Context”, *Science in Context*, 14:1/2 (Cambridge, 2001), str. 145-163, dostupno na: <http://opac.regesta-imperii.de/id/640640>, pristupljeno 24. 4. 2023.

kao što je *Iḥtiyārāt Aristālis* (Izbor Aristotelovih djela), *Muqāṭa'āt Ibn 'Alī* [Dijelovi iz opusa Ibn 'Alīja/ Ibn Sīnāa] i izbor poglavlja iz Ibn Sīnāovog medicinskog djela *Šifā'*, ali i brojna književna djela na perzijskom jeziku, kao i traktati o tesavvufu (*'ilm al-taṣawwuf*).²⁹ Slična je situacija i u drugim zbirkama rukopisa.

Bez obzira na rasprave, knjige su ostajale kao trajni svjedoci zbivanja, a koristili su ih i čitali uglavnom oni koji su poznavali jezike na kojima su bile napisane. Tako je Naṣūḥ Maṭraqčī s arapskog prevodio Taberijeva djela iz povijesti, ali i slične hronike s perzijskog, sastavljajući nove kompilirane hronike historije ljudskog roda, kao i nove hronike suvremenih dešavanja. Zbirke rukopisa koje su posjedovali sultani bile su raznolike i obuhvatale su širok spektar tema.

Nizamije medrese u 16. stoljeću bile su raširene širom Carstva tako da su one zapravo postale ogledalo obrazovnog sistema u cjelini. One su postale cilj osvajanja, ili makar približavanja, ukoliko su se željele popularizirati određene ideje u najširim društvenim slojevima. Također, i blizina dvorskih akademija ili osmanskih velikodostojnika postala je mjesto kojem su težili pisci, pjesnici, učenjaci i nositelji novih djela, ideja i koncepata. Pitanje pojma *'ilm* – znanje, nauka ili spoznaja u klasičnoj islamskoj literaturi definirano je u smislu znanja koje je moguće prenijeti na druge.³⁰

Pitanje da li je al-Ġazālījevo tumačenje pojma nauke i znanja već u klasičnom periodu predodredilo kasnije tokove razvoja nauke u muslimanskom svijetu previše je pojednostavljeno i ne može dati odgovor na mnoštvo pojava i razloga koji su kroz povijest determinirali razvoj znanosti u islamskom svijetu. Štaviše, koncept sličan njegovom davao je dovoljno širine i za razvoj brojnih drugih disciplina koje su se tada počele snažnije razvijati. Osim toga, nositelji nekih ideja i praksi koje je al-Ġazālī oštro kritizirao često su se pozivali na njega, ali su u svoja djela unosili elemente i učenja koja su daleko od al-Ġazālījevog učenja, te su s vremenom postala dio kulturne stvarnosti. Također, opća populistička resemantizacija pojma *'ilm* 'nauka, znanje', snažno izražena kod al-Biṣṭāmīja, nije se s vremenom zadržavala samo u određenim kružocima, kao što je uglavnom bilo u 15. stoljeću, nego se proširila i u obrazovni sistem i šire društvene slojeve. Stoga su modeli opisa i pokušaji klasifikacije nauka kod Osmanlija u 15. stoljeću donekle, pored ostalih faktora, utjecali na razvoj intelektualnog života kod Osmanlija i u kasnijem periodu.

29 BOA D. 9576.

30 Vidjeti detaljnije: Franz Rosenthal, *Trijumfalno znanje: koncept znanja u srednjovjekovnom islamu*, Enes Karić (prev.) (Sarajevo: Centar za napredne studije, 2019).

6. Zaključak

Osmanska enciklopedijska djela u 15. stoljeću pri opisu i klasifikaciji nauka slijede osnovne postulate ranijih enciklopedijskih djela. Model opisa nauka kod Mehmeda Šāha Fenārī-zādea značajan je zbog opisa oko stotinu nauka iz različitih polazišnih aspekata onoga koji želi proučavati određenu nauku. On uvodi i posebno opisuje nauku o tesavvufu (*'ilm al-tasawwuf*), uključujući i neke naučne discipline koje su mu srodne. Njegov je opis pod utjecajem filozofije prosvjetljenja (*falsafa al-ištirāq*). 'Abdurrahmān al-Bištāmī u svom opisu nauka fokusira se uglavnom samo na jedan od nekoliko aspekata simboličkog tesavufskog učenja – na nauku o magijskoj vrijednosti slova (*'ilm al-ḥurūf*). Na taj način do krajnjih granica deracionalizira sam pojam nauke i znanja kao predmeta i objekta proučavanja. Model opisa nauka i pokušaj klasifikacije nauka koji se sreće kod Mollā Luṭfīja u skladu je s pozitivnom tradicijom opisa nauka u klasičnoj islamskoj literaturi o navedenoj oblasti, s tim da je on u opis uveo značajne elemente za bolje razumijevanje određene naučne discipline, te je metodološki snažno utjecao na kasnije klasifikacije kakve su u 16. stoljeću sastavljali Taškoprī-zāde i slični učenjaci, odnosno Katip Čelebi u 17. stoljeću. On u svakom opisu nauke nastoji dati definiciju i predmet proučavanja, tako da je njegov opis metodološki dosljedniji od opisa kakav se sreće kod Fenārī-zādea i al-Bištāmīja. Dakle, već u 15. stoljeću mogu se uočiti pravci i tendencije određenih kružoka ka preferiranju određene vrste znanja i načinu njihovog opisa, što se svakako kasnije odrazilo na razvoj intelektualnog života Osmanlija u vremenima koja su uslijedila.

Literatura

- Adivar, A. Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982)
- Al-Ghazali, Abu Hamid, *Nesuvistlost filozofa*, Daniel Bučan (prev.) (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1993)
- Arfa, Mokad, „The Brethren of Purity (Ikhwān alṢafā') and their Philosophical Treatises (Rasā'il)”, *Organizing Knowledge: Encyclopaedic Activities in the Pre-eighteenth Century Islamic World*, Gerhard Endreß, Abdou Filali-Ansary (ur.) (Leiden, Boston: Brill, 2006)
- Arslan, Sami, *Molla Luṭfī'nin ilimlerin tertibine dâir er-Risâle Fi'l-Ulûmi'ş-Şer'iyye ve'l-Arabiyye adlı eseri ve haşiyesi: Metin-tercüme-değerlendirme* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2012)
- Barthold, Wilhelm, *Uluğ Beg ve Zamanı*, İsmail Aka (prev.) (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997)

- Çıtır, İlhami, *Fârâbî ve İbn Sînâ'da İlimler Sınıflandırması* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, 2007) [neobjavljen magistarski rad]
- De Callataÿ, Godefroid, „Following the Steps of the Ikhwân al-Şafâ' in the Ottoman World. II: 'Abd al-Rahmân al-Biştâmî and His tashjîr Diagrams of Science”, *Mediterranea: International journal on the transfer of knowledge*, 8 (2023) (Cordoba: Cordoba University Press, 2003)
- De Callataÿ, Godefroid, „The Classification of Knowledge in the Rasâ'il”, *The Ikhwân al-Safâ' and their Rasâ'il: An Introduction*, Nader el-Bizri (ur.) (Oxford: Oxford Press, 2008)
- Fazlıoğlu, İhsan, „İlk Dönem Osmanlı ilim ve kültür hayatında İhvanu's-safâ ve Abdurrahmân Bistâmî”, *Divan - İlmi Araştırmalar*, 1996/2 (İstanbul: Erken Matbaacılık, 1996)
- Kadrić, Adnan, „Enciklopedijski duh i razumijevanje pojma nauke i ideje umjetnosti u djelima matematičara, književnika i kroničara Nasuha Matrakčija Bošnjaka”, *Behar*, 23:121 (2014)
- Kadrić, Adnan, „Klasifikacija nauka u općim osmanskim enciklopedijama nauka u 16. stoljeću: sukob ili dopunjavanje koncepata”, *Context: Časopis za interdisciplinarnu studiju*, 10:2 (2023), str. 27–60.
- Kaya, Veysel, „Abdurrahman Bistâmî'nin Bilimler Tasnifi”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35 (2016)
- Kokowski, Michal, „Copernicus, Arabic Science, and the Scientific (R)evolution”, *Asia, Europe, and the Emergence of Modern Science* (New York: Palgrave Macmillan, 2012)
- Konuksever, Serpil Koç (ur.), *Şükrullâh-ı Şirvânî, İlim Bahçeleri, Riyâzu'l-Kulûb* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınlar, 2019)
- Prochazka-Eisl, Gisela, Hülya Çelik, with Adnan Kadrić, *Texts on Popular Learning in Early Modern Ottoman Times, II: „The Yield of the Disciplines and the Merits of the Texts”, Nev'î Efendi's Encyclopaedia Netâyic el-Fünûn, Sources of Oriental Languages and Literatures 120, Turkish sources CXIX* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University, 2015)
- Ragep, F. Jamil, „Tusi and Copernicus: The Earth's Motion in Context”, *Science in Context*, 14:1/2 (2001), str. 145–163, dostupno na: <http://opac.regesta-imperii.de/id/640640>, pristupljeno 24. 4. 2023.
- Rosenthal, Franz, *Trijumfalno znanje: koncept znanja u srednjovjekovnom islamu*, Enes Karić (prev.) (Sarajevo: Centar za napredne studije, 2019)
- Yağmur, Ömer, *Terceme-i Kitâb-ı Fevâ'ihü'l-Miskiyye fi'l-Fevâtihi'l-Mekkiyye (Metin-Sözlük- Şahıs, Yer, Eser, Tarikat ve Kabile Adları İndeksi)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2007)

Models of the Description and Classification of Scientific Disciplines among the Ottomans in the Fifteenth Century and the Struggle over Educational Paradigms

Abstract

This article examines models of the description and classification of the sciences among the Ottomans in the 15th century. It considers the importance of the works of Mehmed Şah Fenârîzâde, ‘Abd al-Raḥmān al-Bistāmī and Mollā Luṭfī for the classification of the sciences in the 15th-century Ottoman context. Different authors adopted distinct theoretical perspectives and methodological approaches to the subject. The analysis partly addresses the genre of *unmūdağ* literature as a particular model for describing scientific disciplines, as well as certain phenomena related to the introduction of new methodological approaches and new ways of conceptualizing the notion of *‘ilm* within the Ottoman literary tradition of the period. The tendency to relativize certain scientific fields in particular types of literature could partially influence the development of some disciplines while contributing to the neglect of others. The struggle for dominance of a given educational paradigm depended on both the foundational principles upon which the relevant institutions were established and the literature selected and canonized during the formulation of curricula at the time of their founding.

Key words: classification of sciences, 15th century, intellectual history, Ottoman Empire, Islamic culture and civilization